

***Falbaire Gályarab drámájának
kontextusai és magyar recepciója***

Jelige: Phileis

Tartalomjegyzék:

I.	<i>Bevezetesként</i>	3. old.
II.	<i>Charles Georges Fenouillot de Falbaire de Quingey</i>	5. old.
III.	<i>Jean Fabre, a gályarab</i>	7. old.
IV.	<i>A drámacím eltérései</i>	9. old.
V.	<i>Kontextusok a Gályarab olvasásához</i>	11. old.
	1. <i>A jellemek kontextusa</i>	11. old.
	2. <i>A gyermeki jámborság kontextusa</i>	13. old.
	3. <i>A vallási kontextus</i>	15. old.
	4. <i>A vagyon kérdéseinek kontextusa</i>	17. old.
	5. <i>Az igazságszolgáltatás kontextusa</i>	18. old.
	6. <i>A szövegváltozatok kontextusa</i>	19. old.
VI.	<i>A magyar fordítók és fordításaik</i>	20. old.
	1. <i>Wesselényi Zsuzsanna</i>	21. old.
	2. <i>Aranka György</i>	24. old.
	3. <i>Ráday II. Gedeon</i>	30. old.
	4. <i>Exkúrzus: műfajok kontextusa</i>	33. old.
VII.	<i>Összegzés</i>	35. old.
VIII.	<i>Bibliográfia</i>	36. old.
	1. <i>Nyomtatott hivatkozások</i>	36. old.
	2. <i>Elektronikus hivatkozások</i>	38. old.

IX. **Mellékletek**_____39. old.

- 1) *Francia nyelvű Gályarab kiadások*_____39. old.
- 2) *Német nyelvű Gályarab kiadások*_____40. old.
- 3) *A fordítások némely szempontú összehasonlítása*_____42. old.
- 4) *Német nyelvű színházi előadások*_____44. old.
- 5) *Magyar nyelvű színházi előadások*_____45. old.
- 6) *Falbare kötetének online elérhetőségei*_____47. old.
- 7) *Képtár*_____48. old.

I. Bevezetesként

1767-ben Párizsban került színpadra Charles Georges Fenouillot de Falbaire de Quingey *L'Honnête Criminel ou l'Innocence reconnue* című drámája.¹ A darabot a cenzúra hamarosan indexre helyezte. A dráma szövegét azonban még ebben az évben megjelentették Yverdonban. Majd 1768-ban ismételten napvilágot látott Amszterdamban, de már átdolgozott, bővített formában, feltehetően a színpadra állítás tapasztalatain okulva. Bár a darab és szerzője francia földön kevésbé, külföldön azonban nagy népszerűsége tett szert. Rövid idő alatt meghódította többek között a belga, a holland,² a német és osztrák színpadokat, valamint hazánkban is közismert lett.

Az alábbi dolgozat központi témájaként először arra a kérdéskörre törekszik válaszlehetőségeket adni, hogy mi állhatott Falbaire *Gályarab* drámájának Európa szerte aratott gyors sikere mögött, valamint mi lehetett az oka annak, hogy a keletkezését követően nagyon hamar hazánkban három magyar nyelvű fordítása is keletkezett? A témának külön érdekességet adtat, hogy Falbaire a források alapján hazánkban nem tartozott a közismert drámaírók köréhez, recepciója alig kimutatható. A *Gályarabon* kívül csupán néhány adattal rendelkezünk Falbaire drámaírói munkásságát illetően. A három magyar fordító személyéről szólva, mindannyian protestánsok és közülük kettő főrangú, a hazai recepció sajátos társadalmi beágyazottságára utalhat, mint azt a későbbiek során látni is fogjuk.

Érdekes megvizsgálunk a *Gályarab* kapcsán, hogy milyen erkölcsi, morális, illetve gyönyörködtetve nevelő, nagymértékben tanító céllal szólíthatta meg korának olvasóit és a teátrumok nézőit? Kérdésünkre talán választ kaphatunk a dráma által színre vitt problémák tanulmányozásával, melyek többek között az erkölcsi, morális példázatként is felmerülő gyermek és szülő közötti viszony, a gályarabság motívuma, továbbá a vallás, a szerelem, a házasság tematikája.

A dolgozat másik központi témájában kiemelt figyelmet kíván fordítani a három magyar nyelvű fordítás filológiai kontextusainak vizsgálatára. Végül a záró fejezetekben a drámaszöveg európai és hazai színházi bemutatóiról is szó lesz.

¹ A XVIII. századi magyar fordítások különböző címekkel illették Falbaire művét, ám az egyszerűség és egyértelműség elvét követve a dolgozat a továbbiakban a *Gályarab* megnevezést fogja alkalmazni.

² <http://dictionary.sensagent.com/charles-georges+fenouillot+de+falbaire+de+quingey/fr-fr/>

A *Gályarab* témáját érintő vizsgálódásunk során tényfeltárási lehetőségeinket nagyban nehezíti az, hogy maga a szerzői név eltérő adatolási formái is zavart okozhatnak. A három magyar nyelvű fordítás fedőlapján is különféle nevekre lelhetünk (Falbaire, Fenouillot Falber, De Falbaire Fenouillot). Nem könnyíti meg helyzetünket az sem, hogy a magyar és külföldi szakirodalom is a francia szerző nevének változó formáit alkalmazza. Legszembetűnőbb példaként talán kiemelhető a bárói cím adatolásának formai eltérései: Quingey, Quinsey, Quincey.³ A szakirodalom is nagyon kevés adattal szolgál Charles Georges Fenouillot de Falbaire de Quingey személyéről.

³ Egyes hivatkozások eltérő formáira a teljesség igénye nélkül példaként hozva: **Fenouillot** - *A kolozsvári színészet és színház története*, írta Ferenczi Zoltán, Kolozsvár, Ajtai K. Albert magyar polgár könyvnyomdája, 1897; **Fenouillot de Falbaire de Quinsey** - *Deutsche Theater in Pest und Ofen 1770-1850* Band I, Hedvig Belitska – Scholtz – Olga Somorjai, Bp., Argumentum, (358. old.); **Fenouillot de Falbaire** - Forrás: *Le théâtre en France 2, de la Révolution à nos jours, sous la direction de Jacqueline de Jomaron, Armand Colin, Paris, 1989.*; **Charles Georges Fenouillot de Falbaire de Quinsey** - 1799. május 29. Debrecen. Nro. 27. A' Felsőbbek engedelmével szerdán u[gy] m[int] májusnak 29-dik napján, 1799-dik eszt[endőben] a' Nemzeti Játsszó Társaság fog elő adni egy drámát 5. felvonásban, ezenn nevezet alatt: A' gályarab, avagy A' fiuji szeretetnek ritka példája. [Írta Charles Georges Fenouillot de Falbaire de Quinsey, fordította Aranka György.] (Debrecen 1799), [Szigethy.] [1] lev.-2°OSZKSztfotó; <http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll/Petrik/fc54/fe2b/fe4e?fn=document-frame.htm&f=templates&2.0>; **Falbair Fenouillot** - Bayer József: *A nemzeti játékszín története II.* - MTA Irodalomtörténeti Bizottsága, Bp., 1887., 382. old.; **De Falbaire Fenouillot** - Bayer József: *A nemzeti játékszín története II.*, 394. old.; **Fenouillot, Charles-Georges** - *Magyar színháztörténet 1790-1873*, szerk. Kerényi Ferenc, Akadémiai Kiadó, Bp., 1990., 516.; **Fenouillot de Falbaire de Quincey, Charles-Georges** Magyar Levelestár: *A vándorszínésztől a Nemzeti Színházig Válogatta*, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Kerényi Ferenc, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1987. – forrás MEK: <http://mek.oszk.hu/07200/07273/07273.pdf>, 180. old.

II. Charles Georges Fenouillot de Falbaire de Quincey

Charles Georges Fenouillot de Falbaire⁴, Salinsban született 1727. július 1-jén, és 1800. október 28-án halt meg Ste-Menhouldban.⁵ Falbaire a Louis-le-Grand kollégiumban végezte tanulmányait. Családja egyházi pályára szánta, ám ennek ellenére pénzügyi területen helyezkedett el. 1772-ben nyerte el a Quincey bárója címet, továbbá a keleti sóbányák általános felügyelőjévé nevezték ki. Felvilágosult nézeteket vallott, az Enciklopédia munkatársaként⁶ is tevékenykedett. Színházi kötődése viszonylag későn, életének negyedik évtizedében vette kezdetét.⁷

Korának igen termékeny írója volt, mint dramaturg és színházi szerző tevékenykedett, számos darabot írt. Falbaire-t a francia szakirodalom tisztességes dramaturgként, ám Diderot-epigonként tartotta számon. Bár külhonban igen, ám francia földön, főként Párizsban nem igazán nyertek kedvelést darabjai. Egyesek úgy vélték, munkáiban a drámai elemek alkalmazását túlon túl megbonyolította.⁸

Legsikeresebb darabja a *L'Honnête criminel ou l'Innocence reconnue* című ötfelvonásos drámája volt. Az érzékenyjáték egész Európát bejáró sikerének titka a közvélekedés szerint többek kötött a témájával szolgáló eset, a gályarabságra ítélt ártatlan protestáns ifjú történetének korabeli aktualitása lehetett. A darab közéleti irányultsága a vallásgyakorlás joga mellett a személyes szabadság kérdését is érintette, mely témák a felvilágosodás Európájában nagyon is időszerűek voltak. A darab indexre tétele pedig csak növelhette az iránta való érdeklődést, és további hírverést generált számára. A párizsi betiltást követően a darab Németalföldön, majd a protestáns német tartományokban aratott sikert. A vallási toleranciát hirdető bécsi színházak is műsorra tűzték, ahol az előadásokat társuralkodóként Márai Terézia fia, a későbbi II. József felügyelte.

Nehéz ma már megítélni, hogy Falbaire mennyire lehetett ismert szerző Európa nyugati országaiban. Király Emőke tanulmányában e sorokat írja a *Gályarab*

⁴ A továbbiakban röviden a Falbaire forma lesz használatos.

⁵ Révai nagy lexikona: az ismeretek enciklopédiája, IIV. kötet, Budapest : Révai, 1913., 157.

⁶ Barátja, Denis Diderot kérésére Fenouillot Falbaire három cikket írt az Enciklopédiába. - (<http://dictionary.sensagent.com/charles-georges+fenouillot+de+falbaire+de+quincey/fr-fr/>)

⁷ Dictionnaire des lettres fr., le XVIIIe s. sous la direction de Fr. Moureau, Fayard, 1995., 480.

⁸ <http://www.universalis.fr/encyclopedie/falbaire-de-quincey-charles-georges-fenouillot-de/>

A magyar átültetéssel nem rendelkező francia szöveg fordítását Dr. Bódi Katalin készítette.

szerzőjével kapcsolatban: „... Charles Georges de Fenouillot de Falbaire de Quincey *L' Honnête Criminel* (1767) című érzékeny játékának magyarított változata. Egy nagyon népszerű szerzőnek a 18. század utolsó harmadában Európa-szerte híres és nagyon közkedvelt írásáról van szó.” – állítását a lábjegyzetben közzétett adatok alapján próbálja igazolni: „*Le Fabricant de Londres* című darabját maga Wieland fordította német nyelvre. Nagyon ismertek voltak még ebben az időszakban *Les deux avarés* és *Les Jammabos, ou les moines japons* címet viselő darabjai is.”⁹ Ám tévesen jegyzi a fordítást csupán Wieland névvel, nem jelezve, hogy itt nem a híres Christoph Martin Wielandról, hanem egy másik Wielandról, Johann Andreas Wielandról volna szó.¹⁰

Mint említésre került Párizsban nem kedvelték kimondottan Falbaire műveit, ám ez alól talán kivételt képezhetett a *Két fősvény* c. vígoperája, mely figyelemre méltó sikert aratott.¹¹ Szerkezete szerint két felvonásra tagolódott, zenéjét pedig Gretry szerezte 1770-ben. Azonban Falbaire A *Le Fabricant de Londres* c. drámáját (1771) csak egyszer adták elő Párizsban, továbbá a *L'École des mœurs ou les Suites du libertinage* keletkezése évében, 1776. május 13-án került színre a Comédie-Française-ban, ám ez is megbukott a színpadon. A *Les Jammabos ou les Moines japonais* 1770-ben keletkezett darabját pedig, mely a jezsuiták ellen emel szót, még bemutatni sem sikerült a Comédie-Française-ban.¹² Drámái közé sorolhatjuk továbbá az 1773-ban keletkezett *Mélide, ou, Le navigateur* című két felvonásos komédiáját.

⁹ KIRÁLY Emőke, *Aranka György fordítói munkássága*, Erdélyi Múzeum, 67. kötet, 2006., 3-4. füzet. 113.

¹⁰ "[Wieland, Johann Andreas von, 1736-1801]. *Der Tuchmacher zu London, ein Drama von fünf Aufzügen*. [Wien] Zu finden bey dem Logenmeister. [1771] Aufgeführt im k. k. privilegierten Theater, Wien, 1771 ...; 8, 72p., 16.5cm.; An adaptation by Wieland of Falbaire de Quincey's *Le fabricant de Londres*.; Also issued, with imprint removed, in *Neue Schauspiele. Aufgeführt in den kais. königl. Theatern zu Wien*, 1. Bd., 1771.; No. 1299 in a collection of German plays. Reel: 30, No. 1293" – (Forrás: The Viennese Theatre, 1740-1790 Reel Listing <http://microformguides.gale.com/Data/Download/3023000R.pdf>, 108. old.)

¹¹ Színre került Fontainebleau öfelsége előtt 1770. október 27-én, és november 7-én Párizsban. (Forrás: http://documents.univ-toulouse.fr/fonds/particuliers/belles_lettres_4.pdf)

¹² <http://www.universalis.fr/encyclopedie/falbaire-de-quincey-charles-georges-fenouillot-de/>

III. Jean Fabre, a gályarab

Annak érdekében, hogy pontosabb képet kaphassunk Falbaire *Gályarab* drámájának ismertségéről, sikeréről, érdemes feltárunk röviden a szöveg alapjául szolgáló történetet. A darab korának egy közismert bírósági ítéletet taglaló históriáját veszi alapul. Falbaire egyik főhősének, Andrásnak alakját Jean Fabre-ról mintázta, akit a korabeli köztudat protestáns hősként tartott számon.

Fabre Nîmes-ben született 1727-ben, és Cette-ben 1797. május 31-én hunyt el. Mikor 1756-ban királyi rendeletek tiltották a protestáns hit gyakorlását, és emiatt apját katonák fogták el, a fiúnak sikerült megszöknie. Azonban apja letartóztatásának hírére az ifjabb Fabre magára vállalta a büntetést, amely gályarabság volt Toulonban. 1762-ben Choiseul hercege, az akkori miniszter, miután tudomást szerzett a történetekről, mentességet adott a fiúnak. Fabre hat év ártatlanul letöltött gályarabság után szabadult, teljes felmentését pedig 1768-ben nyerte el.¹³ Jean Fabre históriája a források szerint Falbaire idején az emberi erény és az önfeláldozó fiúi szeretet példájaként híresült el.

Király Emőke tanulmányában megemlíti,¹⁴ az ártatlanul raboskodó protestáns története 1775-ben román formáját is öltötte *A gályarab, avagy egy üldözött protestáns igaz története*¹⁵ címmel, ám sokkal elterjedtebb volt feldolgozásának dráma változata, ezt bizonyíthatják a Falbaire kötet kiadásait listázó katalógusok.¹⁶

Falbaire színdarabjának számos francia kiadásáról van tudomásunk. Szerzőnk *Gályarabja* elsőként 1767-ben Yverdonban került nyomtatásra. Továbbá a bécsi Österreichische Nationalbibliothek jelzete alapján tudunk 1768-as amszterdami, és 1770-es stockholmi kiadásról, emellett pedig egy 1785-ös keletkezésű kötetről, Kiesweter jelzettel, továbbá Coburg, és Riemann megjegyzéssel, 1796-os évszámmal. Ám bonyolítják tényfeltárási törekvésünket, hogy a kiadások adatolásait különböző

¹³ <http://chestofbooks.com/reference/American-Cyclopaedia-V7/Jean-Fabre.html>

¹⁴ KIRÁLY, 113.

¹⁵ *Der Galeerensklav, oder die wahre Geschichte eines verfolgten Protestanten*, Copenh. Rothe 1775. I. *Alphabetisches Verzeichnis der Romane und Schauspiele, welche in Deutschland und in den durch Sprache und Literatur damit verwandten Ländern von 1700 bis zu Ende 1815 gedruckt erschienen sind. Zum Gebrauch der Leih- und Lesebibliotheken aus dem allgemeinen Bücher-Lexikon besonders abgedruckt.* Leipzig, 1819 bey Johann Friedrich Gleditsch. 78.

¹⁶ Érdemes lajstromozni, bár a teljesség ábrándja nélkül Falbaire *Gályarabjának* kiadásait, annak érdekében, hogy bizonyos mértében képet kaphassunk a kötet külföldi elterjedéséről, kiadásának gyakoriságáról. *A francia és német nyelvű kiadások listáját lásd a mellékletben.*

források különféleképp jegyzik, így a kutatás egymásnak ellentmondó adatokat is feltárhat.¹⁷

A nagyszámú kiadás miatt kérdéses, hogy a magyar fordítások milyen forrásból dolgozhattak. A magyarítások között elkülöníthetünk az eredeti francia szövegre támaszkodó és a közvetve német forrásra alapozó átültetéseket. Emellett pedig figyelembe kell vennünk, hogy magyar köteteink némelyike az első 1767-es szöveget, mások pedig az 1768-as átdolgozott változatot alkalmazzák forrásként. A német nyelvű kiadások néminemű tanulmányozása a későbbiekben számunkra továbbá azért tűnhet eredményesnek, mivel gyanítható, hogy Falbaire drámája német közvetítéssel kerülhetett a honi köztudatba, feltehetően a német nyelvterületen, elsősorban az osztrák színházi előadásokhoz kapcsolódóan.

¹⁷ Lásd a mellékletben.

IV. A drámacím eltérései:

Tovább bonyolítják a forrásszövegek fellelését a kiadások és fordítások címeinek eltérései. Király Emőke tanulmányában megjegyzi,¹⁸ hogy ennek okát az 1768-as lipcsei kiadás¹⁹ előszavában érdemes keresnünk, mely legfőképp a párizsi, közvetlenül a '67-es megjelenést követő betiltás momentumára vezethető vissza: „*Man hält für nöthig, hierdurch anzuzeigen, dass das nachstehende Stück eben dasjenige sen, das im Originale L' honnête Criminel heißt. Es sind wider diesen Titel Critiken gemacht worden (Siehe Journal Encyclop. 1 Janv. 1768. p. 110). Daher meldet die Leydner französische Zeitung dieses Jahres im Supplement zu No. XIV. unter dem Untertitel von Paris, daß der Verfasser diesen Titel geändert und sein Stück La pieté filiale recompensée benennt habe.*”²⁰ - azaz - „Szükségesnek tartatik ezennel bemutatni, hogy az itt következő darab ugyanaz, mint amely eredetileg a *L'honnête Criminel* címet viseli. E cím ellen bírálatok születtek (Lásd a *Journal Encyclop.* 1768. jan. 1-i számának 110. lapját.) A leyden-i francia újság ez évi melléklete jelenti Párizs alcím alatt, hogy a szerző ezt a címet megváltoztatta és darabját *La pieté filiale recompensée*²¹-re cserélte.”²²

A mellékletben vázolt kiadások lajstromát szemlélve érdemesnek tűnhet alaposabban megvizsgálnunk a kötetek különféle címhasználatait. Alapvető eltérést figyelhetünk meg a francia és német változatok között. A francia kiadások általában a bűn nélküli büntett, tisztességes bűnöző, ártatlanság elismerése, tehát alapvetően a bűn motívumát helyezik előtérbe, továbbá a gyermeki szeretet és jámborság tematikáját emelik ki. Ám ami esetünkben roppantul fontos lehet, hogy a francia címek nem használják a *gályarab* formát, viszont a német megnevezések annál inkább.

¹⁸ KIRÁLY, 113.

¹⁹ Die Belohnung der kindlichen Liebe. Ein rührendes Lustspiel in fünf Aufzügen von dem Herrn Fenouillot von Falbaire. Aus dem französischen übersetzt, Leipzig, bey Siegfried Lebrecht Crusius, 1768. - Bécs, Theatermuseum. Jelzete: 845000. A. 177 The.

²⁰ Forrás: Nachricht an das Publikum, Die Belohnung der kindlichen Liebe. Ein rührendes Lustspiel in fünf Aufzügen von dem Herrn Fenouillot von Falbaire. Aus dem französischen übersetzt, Leipzig, bey Siegfried Lebrecht Crusius, 1768.

²¹ Szabad fordítás szerint: *A gyermeki jámborság jutalma.*

²² KIRÁLY, 114.

Francia címek	Német címek	Magyar címek
<i>L'Honnête Criminel, ou l'Amour Filial</i>	<i>Der ehrliche Verbrecher</i>	<i>Gállya rabb, a' vagy jutalma az fiui vagy magzati szeretetnek</i>
<i>L' honnête criminel</i>	<i>Die Belohnung der kindlichen Liebe</i>	<i>Ujj módi gonosztevő a' fiui szeretetnek jeles példája</i>
<i>L'Honnête criminel, ou la piété filiale</i>	<i>Der Galeerensklave, oder Belohnung der kindlichen Liebe.</i>	<i>az Galyan levő Rab vagy az Gyermeki Szeretetnek Jutalma</i>
<i>L'Honnête Criminel ou l'Innocence reconnue</i>	<i>Der Galeerensklave</i>	
<i>La piété filiale recompensée</i>	<i>Der edle Verbrecher</i>	

Továbbá érdekes momentum, hogy míg a francia fordítások, mikor általánosan utalnak a Falbaire darabra a *L'Honnête Criminel*²³ formát alkalmazzák, addig a német források döntő többségben a *Der Galeerensklave*, azaz *Gályarab* megnevezést használják. Ennek okán érdemes eltöprengnünk. Lehetséges lehet az a megoldás, mely szerint a francia köztudat ismerve Jean Fabre történetét egyértelműen azonosította a Falbaire történetet a gályarabság motívumával, továbbá a vallási téma nyílt említése a szerző korában problémás volt.

A magyar fordítások címeit tekintve pedig levonhatjuk azt a megállapítást, hogy az három átültetés közül a keletkezést tekintve korábbra datálhatók a német címek struktúráját követik, ezáltal talán bizonyítást nyerhet teóriánk, mely a német közvetítést tekinti a Falbaire mű hazai elterjedésének alapjául.

²³ Szabad fordításban a tisztességes vagy becsületes bűnöző lehetne.

Aranka a francia cím fordításakor alkalmazza ennek kifejezésére az *Ujj módi gonosztevő* formát. Érdemes lehetne alaposabban megvizsgálni, a francia címek alkalmazta *bűnöző* kifejezés jelentését, főként annak viszonylatában, hogy valószínűleg nem, mint morális, vallási, hanem jogi kategóriaként merülhet fel ez a formula. Ezzel kapcsolatban felmerülhetne a kérdés, vajon miért alkalmazza Aranka épp a *gonosztevő* formulát a francia cím fordításakor. Főként annak tükrében, hogy Verbóczy *Hármas könyvében* úgy tűnhet, az elkövetők egyik kategóriájaként alkalmazza *gonosztevő* formulát. A Czuczor- Fogarasi szótár pedig jogtani értelemben a *gonosztevő* értelmezésénél kiemeli a szabad akaratú elkövető jelentést. (CZUCZOR Gergely - FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*. 4. kötet, Pest, 1862. 1092.) Ám sajnálatos módon a dolgozat terjedelmi keretei nem teszik lehetővé, hogy ez a dilemma jelenleg alaposabb kifejtést nyerjen.

V. Kontextusok a Gályarab olvasásához

Tehát mint már a fentiekben kifejtésre került Falbaire drámaszövegének alapjául Jean Fabre gályarabságának története szolgált. Falbaire *Gályarabja* András megpróbáltatásainak históriáját egy szövevényes szerelmi történet keretébe helyezi. A dráma három házassági szándékot jár körül: Amália és a Gróf szerelmi és anyagilag is előnyös egybekelésének törekvését; Amália barátnőjének Ceciliának és a Gróf ismerősének, Olbannak az asszony részéről érzelmeiktől mentes, voltaképp egyezsége, 's érdeken alapuló összeköttetésének lehetőségét; egyúttal Cecilia és András, a gályarab valódi érzelmeken nyugvó, akadályoztatott szerelmét. Továbbá középpontba kerül a házasság mellett András kegyes cselekedete, miszerint a darab jelenét hét évvel megelőzően, mint Fabre, a fiú is magára vállalta apja gályarabságát, mellyel protestáns hitének gyakorlása miatt büntették.

1. A jellemelek kontextusa

Annak érdekében, hogy megpróbáljunk kísérletet tenni a korabeli olvasói értelmezések rekonstruálására, érdemes alaposabban megvizsgálnunk a drámai karakterek jellemeit, cselekedeteiknek mozgatórugóit.

Roppantul érdekesnek tekintető az a momentum, hogy alapvetően, mint említettem a közvélekedés és a dráma címei által sugallt olvasat elsősorban András történetét helyezné a történet középpontjába. Azonban figyelmünket nem kerülheti el az a tény, miszerint valójában az események csupán mellékszálaként jelenik meg a gályarabság motívuma. A dráma címének hallatán, mely *Gállya Rabb a' vagy jutalma az fiui vagy magzati szeretetnek*²⁴, az olvasó arra számíthatna, hogy a kezében egy olyan kötetet tart, mely a gályarabok sorsát és a fiúi kötelességek példázatát taglalja. Ám a drámaszöveg sorait olvasva igencsak eltérő következtetést vonhatunk le. Meglepő módon András

²⁴ Wesselényi szövege alapján.

története csupán a kezdő jelenetben kevésbé, rejtélyes módon taglalva, és a záró fejezetekben is csekély mértékben kifejtve jelenik meg. Falbairé szövegének jelentős részében azonban alakja háttérbe vonul. A cselekmények sodrát különös módon legfőképp a szerelem és a házasság tematikája körül vívódó gondolatok adják.

A címek sugallta „*fiú szeret*” mellett domináns módon előtérbe kerül a lánygyermek családja iránt való elkötelezettsége, lemondása és önfeláldozásának motívuma. Érdekes megfigyelnünk, hogy míg a külső sugallatok Andrást helyeznék a történetek középponti karakterévé, addig Cecilia jelleme mondhatni jócskán felülkerekedik. A dráma sorait olvasva lelkének vívódásait követhetjük nyomon. Dilemmáinak oka halott férjének utolsó kívánsága, mely újbóli házasságkötésre sarkallják egy eddig a nő számára ismeretlen rokonnal. Ám korábbi házassága is saját önfeláldozása révén történt, melyet családja anyagi helyzetének jobbítása érdekében hozott.

A dráma sorait követve megtudhatjuk, hogy két központi jellemünk, Cecilia és András sorsát a múltbéli események történései kötik össze. A két ifjú egy házban nevelkedett, és azonos eszmék által csiszolódott. Kettejük között kezdetben barátság, szeretet, majd szerelem bontakozott ki, ám Cecilia szüleinek hányattatott anyagi körülményeinek jobbítása céljából a lánynak le kellett mondani saját érzéseiről, és áldozatot hozni családja érdekeit szem előtt tartva. Így kelt egybe egy nála jóval idősebb kereskedővel, ki jókora vagyont hagyományozott rá, ám végső akaratában kifejtette tanácsát, mely szerint feleségének rokonával, Olbánnal kell ismét házasságot kötnie valószínűleg úgymond vagyonmentés céljából. Cecilia dilemmája, elhatározásának bizonytalansága az újbóli teljes önfeláldozás kérését, kérdését járja körbe. Vállaljon ismét teljes lemondást halott férjének javaslatát tiszteletben tartva, vagy kövesse érzéseit, és válassza a szerelmét viszonzó Andrást társául?

2. A gyermeki jámborság kontextusa

E kérdés taglalásakor meg kell vizsgálnunk a dráma által sugallt értékrendet, hogy kellően meg tudjuk ítélni a szöveg karakterének jellemeit. A történet során voltaképp három „szerelmi” szál bonyolult összefonódását követhetjük nyomon. Míg Olbán és Cecilia kettőse a korban teljesen bevett szokáskén alkalmazott érdekházasságot sugalmazza, addig András és Cecilia egyrészt a valós, viszonzott szerelem motívumát emelné ki, a lemondás és önfeláldozás körülményével kiegészítve, harmadrészt pedig szintén a viszonzott érzelmeket tükröző, ám a korábbival mégis élesen szembe kerülő önös érdekeket előtérbe helyező házasságot a Gróf és Amália között.

A két valós érzelem által táplált viszony motiváltságát és megítélését azonban érdemes alaposabban szemügyre vennünk. A mai kor olvasója, valljuk be, egyértelműen, kételyek nélkül Amália és a Gróf kapcsolatát pártolná és helyezné előtérbe követendő példaként. Azonban a Falbaire dráma egyik valósnak vélt olvasásmódjának feltárása érdekében a XVIII. századi olvasó, teátrumi néző tekintetével, szemléletmódjával kell górcső alá vennünk a történet alapvető momentumait. Főként, ha figyelembe vesszük, hogy a dráma egyik titkon sugallt célja a „magzati szeretetnek” tanító volta volna, természetesen amennyiben elfogadjuk azt az értelmezési módot, melyet Wesselényi Zsuzsanna is tolmácsol fordításának előszavában, mely szerint a Falbaire történet a gyermek szülei iránt való tiszteletének és önfeláldozó lemondásának példázata.

„Világos az mindenek előtt, hogy azok közzül a’ kötelességek közül, a’ mellyek által az emberi Társaság virágzik, leg-nemessebb, és leg szükségesebb az; a’ melly mégyen véghez az Atyák, és a’ Magzatok között egy költsönözött tisztelettel; és azt mondhattyük, hogy ezen két kötelességtől függenek a’ többek: Lévén pedig ezen Könyvetskében sok szép mo....ok ’s erköltsöket nemesítő virtusok között, fő-képpen egy Fiúnak Szüléihez való ditseretes, és példa nélkül való hivsége le-irva; Nem tartom idömet hogy el-vesztettem légyen ennek magyarra való fordításával, igyekez(t)em én az által-is, minden Magzatoknak ’s az enyimeknek – is, kiket az ISTEN nékem méltóztatott adni, a’ szülékhez való szeretetne,

hűségnek, ditséretes voltát; méltóságát szívekben gyökeresebben benyomni: Ha azt az én tzelommal meg-egyező haszonra fordítod egyenes indulatú Olvasó ezen tölem ki-botsáttatott munkátskát emlékezzél meg arról, hogy méh a' keserű virágról – is mézet, pók, pedig a' le-kedvesebb virágról is mérget gyűjt.”²⁵

Ebből a szempontból vizsgálva az események láncolatát egyértelműen kitűnik, hogy a korábban szembeállított két viszonzott szerelmi kapcsolat közül a lemondásra és önfeláldozásra képes magatartás kerül előtérbe, morál és szokásjog okán követendő példaként. Ugyanis a XVIII. században kötetett házasságok, ahogyan korábban is, a karrier építésének útját, a vagyon növelését segítették elő. A párválasztásban pedig az előbbieket mellett az azonos vallásnak, az egészségi állapotnak, azaz az utódnemzés és szülés képességének lehetett szerepe.²⁶ Tehát a Wesselényi előszavában is közöltek alapján, Falbaire darabja a gyermek helyes és elvárt viselkedéseként az önös érdekekről való lemondás képességét emeli ki.

Továbbá kifejezetten a női, és anyai értelmezés lehetősége között megjelenik az érdekházasságot kötött, önös érdekeiről, érzelmeiről lemondani képes nő erkölcsi felsőbbrendűsége. Ez az olvasat pedig egyértelműen Cecilia viselkedését és gondolatmenetének értékét emeli ki Amália jellemével szemben.

Ebből a szempontból szintén érdemes megvizsgálnunk a korábban jelzett lipcei kiadáshoz²⁷ kötődő címváltoztatás momentumát. A kezdetben alkalmazott *Gállya Rabb a' vagy jutalma az fiui vagy magzati szeretetnek* címváltozat dominánsan a gályarabságra fókuszál, 's csak az alcímbe sugallja a gyermeki szeretet motívumát. Azonban a később, egyrészt a betiltás okán alkalmazott változat a *La piété filiale recompensée*, mely szabad fordításban esetleg *A gyermeki jámborság jutalma* formát

²⁵ WESSELÉNYI Zsuzsanna, *Gállya rabb a' vagy jutalma az fiui vagy magzati szeretetnek*, Kolozsvár, 1785. – Sajnálatos módon a vizsgált példány kötési hibájának okán némely helyen az idézés pontatlan lehet, ezek a szöveghelyek az idézés során jelölve vannak. Azonban egy helyen a valószínű lehetőségek több variációt adhatnak: *”Lévén pedig ezen Könyvetskében sok szép mo....ok 's erköltsöket nemesítő virtusok között,”* megoldásként merülhet fel a *moral, moris, mores* kifejezés.

²⁶ V. LÁSZLÓ Zsófia, *Daniel Polixéna, a „Magyar Minerva”, Egy 18. századi nemesasszony élete és példája a halotti beszédek tükrében* - SIC ITUR AD 176 ASTRA 58., 2008., 155.

²⁷ Die Belohnung der kindlichen Liebe. Ein rührendes Lustspiel in fünf Aufzügen von dem Herrn Fenouillot von Falbaire. Aus dem französischen übersetzt, Leipzig, bey Siegfried Lebrecht Crusius, 1768. - Bécs, Theaterrmuseum. Jelzete: 845000. A. 177 The.

ölthetné, sokkalta inkább áthelyezi az értelmezési lehetőségek hangsúlyát. Bár túlzott aprólékosságnak tűnhet ám érdemes elgondolkoznunk azon, hogy maga a *jámbor* kifejezés alkalmazása mennyiben változtatja meg a sugallt olvasati lehetőségeket. *Jámbor* szavunk békés, szelíd, hiszékeny, némiképp befolyásolható, irányítható személyiséget rejthet, ám jelentésében továbbá fellelhető a kegyes, vallásos, istenfélő tulajdonság is. Ilyen szempontból fontos kiemelni, hogy a *szeretet* kifejezés a későbbi címváltoztatás során a *jámbor* alakra módosul.

3. *A vallási kontextus*

Amennyiben pedig az előbbieken megjegyzésre került a vallásosság motívuma, módfelett lényeges vizsgálódásunk során néhány sort jegyeznünk a Falbaire dráma vallási aspektusú olvasatáról.

A kötet kezdő jelenetében elsőként András monológját olvashatjuk, melyben sorsáról mesél nekünk. Ám érdemes felfigyelnünk arra a mozzanatra, hogy gályarabságra jutásának okát Falbaire óvakodva rejti előttünk a drámaszöveg sorain, s csupán a záró jelentekben tárja az igazságot elénk. Ennek okán érdemes alaposabban elgondolkodnunk. Mint korábban említésre került Fabre gályarab története a francia olvasó számára közismert volt, 's némely kiadás előszavában szintén kifejtésre került a történet alapját adó valós történet szüzséje. Így ha konkrétan magában a drámaszövegben, 's főként a színi előadás során²⁸ talán burkoltan is jelenik meg, azonban egyértelmű jelzést olvashatott ki a jogtalanul elítélt ártatlan protestáns motívumára. Ezt a megállapítást erősíthetik a francia címváltozatok vizsgálatai, melyek a becsületes, tisztességes, ártatlan „bűnöző” alakjának hangsúlyozása történik meg. Ebből az olvasatból kiindulva Falbaire drámáját igencsak provokatív hangneműnek titulálhatnánk főként, ha figyelembe vesszük betiltásának mozzanatát.

²⁸ Bár számunkra még kérdéses lehet, hogy a korabeli színpadok Falbaire darabjának színrevitelekor alkalmazták-e valamely módon olyan megoldásokat, mely a játszani szándékozott történet szüzséjét vetítették volna előre.

András protestáns volta egyértelműen felkínálhatja a Falbaire szöveg vallási irányultságú olvasatát. A *Gályarab* története sorsközösséget teremtve igazolást jelenthet a protestáns vallású olvasók számára. Falbaire szövegében olyan olvasatot teremthet, melyben a protestáns vallás követői erkölcsi fölényrel, kiváltsággal rendelkeznek. A hazai fordításokat forgatva a magyar protestánsok ezt kihallhatták a szövegből.²⁹

²⁹ A kutatás következő fázisában eredményes lehetne annak a szempontnak a vizsgálata, hogy a magyar fordítók esetében a felekezeti hovatartozás mennyiben játszott szerepet a darabválasztás és az átültetés folyamatának során. Továbbá annak a momentumnak kiemelése, hogy a dráma két követendő példaként a középpontba állított karakterének erkölcsrendjét alapvetően a protestáns hit alapelvei határozzák meg. Azonban jelen fázisban a dolgozat terjedelmi határai nem engedélyezik a téma ilyen irányú kifejtését.

4. *A vagyon kérdéseinek kontextusa*

Korunk olvasója a szöveg elemzése kapcsán bizonyos mértékig betekintést nyerhet a XVIII. századi örökösödés, vagyoni kérdéseket érintő házasságkötés problémakörébe. Mai szemmel hajlamosak vagyunk elfeledni, hogy a korábbi időkben a házasság közel sem érzelem kérdése volt, hanem egyfajta szerződés megkötése, mely anyagi haszonnal járhatott. A leendő férjnek rangjához méltóan kellett párt választania, természetesen a leendő feleség hozományát szem előtt tartva. Rangon aluli házasság igen ritka esetben történhetett meg szerencsés kimenetellel, ugyanis a vagyonvesztés, örökségből való kitagadás veszélyét hozhatta magával. Vagyontalan, vagy csekély anyagi javakkal bíró, esetleg hozomány nélküli leánynak igen csekély esélye lehetett egy előnyös házasság megkötésére.

Ebből a szempontból érthetjük meg Amália és a Gróf leendő házasságának akadályait. Ugyanis mint említésre is kerül a drámaszövegben Amália csupán lelkében nemes, nem pedig rangjában.³⁰ A lány, mivel Cecilia pártfogoltja kecses, kecses hozománnyal sem rendelkezik. A Gróf családja pedig nem támogatja az egybekelést, erre utal a vagyonból való kitagadás szövegbeli említése, és a Gróf rokonának titkon várt halála. A pár méltó egybekelését csupán Cecilia nagylelkű és nemes adománya teszi lehetővé.

András és Cecilia karakterét vagyonhoz való viszonyulások hasonlósága is egybeköti. Önfeláldozásuk és saját hasznukról való önkéntes lemondásuk az anyagi javakra is kiterjed. Cecilia korábban említett nagylelkű felajánlása kapcsán emelhetjük ki ezt a jellemvonását. András karaktere kapcsán pedig azt a jelenetet kell felidéznünk, mikor a gályán szerzett javait szüleinek szándékozik elküldeni, melynek kézbesítését épp Cecilia szándékozik magára vállalni.

E viszonyrendszer alapján vizsgálódva érdemes Olbán jellemét, gondolkodásmódját is megfigyelnünk. Bár általánosságban Falbaire szövege hajlamos helyenként túlfel is nagyfokú kifejtetlenséget, homályosságot alkalmazni az alapvető kérdések és dilemmák terén, Olbán karakteréről megtudhatjuk, hogy Amerikából érkezett a dráma helyszínéül jelölt dél-francia területen fekvő Toulon kikötővárosába. Amerikai távozásának okát és okaitól csupán annyit fed fel francia szerzőnk, hogy jó ügy okán a

³⁰ WESSELÉNYI, 5.

barbár, rossz szokásokat szándékozott megtörni. Ám tettéért perbe fogták, jótevői, barátai elpártoltak mellőle, a számára kedvezőtlen bírósági ítélet által vagyonától megfosztották. Házasodási szándéka Ceciliával és főként az özvegy vagyonával anyagi érdekek által vezérelt, ám mikor látja, hogy leendő hitvese ágáll az egybekelés ellen, hozzáállása megváltozik, és végül segíti is leendő frigyüket Andrással.

5. *Az igazságszolgáltatás kontextusa*

Olbán karakterét vizsgálva érdemes rátérnünk a dráma jellemeinek igazság és jogrendszert illető hozzáálláshoz. Érdekes momentum, hogy míg Falbaire szövegének első 1767-es változatában Olbán szólamaiban roppantul erőteljes az igazságszolgáltatás elleni keserű vádló felhang, addig az 1768-as, immár átdolgozott változatban ez a kiábrándultság bizonyos mértékben erőt veszít.

Falbaire szövegére általánosságban jellemző, hogy alakjai naivan hisznek az igazságszolgáltatásban. Ám, ha alaposabban szemügyre vesszük az őket körülvevő viszonyrendszereket, észrevevessük, *a világ minden eresztéke recseg, ropog*. Szereplőink általában valamilyen külső hatástól vezérelve kerülnek szorult helyzetükbe. András ugyebár ártatlanul raboskodik; Olbán, bár szintén jó szándékkal vezérelve követte el „bűnét”, szintúgy felmentést, nem pedig vagyonvesztést érdemelne. Ám példaként említhetném többek között Cecilia szüleinek vagyonvesztését, mely szintén nem önös vétség okán történt. Előnyös élethelyzetbe csupán a mások által vezérelt nemes cselekedet útján jutnak szereplőink, tekintve Amália és a Gróf helyzetét, András szabadulását, vagy példának okáén többek között Cecilia halott férjének akaratát, mely Olbán helyzetén változtatott volna.

6. *A szövegváltozatok kontextusa*

A fentiekben említésre került, hogy az 1767-es yverdoni első nyomdai megjelenést viszonylag rövid időn belül egy átdolgozott, bővített kiadás követett 1678-ben Amszterdamban. Hasznosnak bizonyulna megvizsgálnunk – bár az áttételesség visszhangjára figyelve – Ráday II. Gedeon és Aranka György szövege alapján az eredeti francia Falbairé dráma és az egy évvel későbbi átalakított, bővített kiadás finoman kidolgozott hangsúlyeltolódásait. Valószínű lehet, hogy az átdolgozás a francia színpadokon elég hamar történő színre kerülés visszhangjai által jöhetett létre, mivel a két változat összehasonlítása alapján szembetűnően látszik, hogy a második szövegben eltérő szerkezetet kapnak az úgymond kevésbé színszerű monológok, jelenetek. A hosszabb lélegzetvételű monológok rövidebb, vagy dinamikusabb színezetet kapnak, továbbá a szereplők jellemének árnyalódási tendenciái is megfigyelhetőek. Mellőzésre kerültek egyúttal a drasztikusabb társadalomkritikai felhangok, ’s a dráma színezete inkább a szerelmi szál, a házasodás, vagyis a kor igen közkeletű problémáit helyezi a középpontba az erkölcsi példamutatás mellett. Eltérést figyelhetünk meg a szereplők neveinek lajstromában is továbbá az átszerkesztések miatt a szerkezeti egységek – Aranka fordulataival élve – a felvonások és kijövetek is eltolódnak. Az említett átdolgozások mellett érdemes megemlítenünk a karakterek jellemének áthangolását is. Szemügyre vehetjük, hogy hogyan változik meg a „szívszerelmes” Gróf kedveséhez, Amáliához való viszonyulása, hogyan fakul karakterében a szerelmi hangvétel. A vagyonát veszített Olbán karakterében szintén háttérbe szorul az érdekházasság fonala, továbbá mellőzésre kerülnek a pervesztés okán korábban kinyilvánításra kerülő szidalmazó társadalomkritikák. Az átdolgozott szövegváltozatban Olbán karaktere már nem kizárólagosan a barátaiból, embertársaiból kiábrándult szereplőként szólal meg.

VI. A magyar fordítók és fordításaik

A fentiekben említésre került, hogy magyar vonatkozásban is három korabeli fordítása is született a Falbaire műnek, 's meglepő módon az átültetések viszonylagosan közeli évszámokkal datálhatók. Drámairodalmunk Falbaire *L'Honnête Criminel ou l'Innocence reconnue* szövegével kapcsolatban Losonczi báró Bánffy Györgyné, báró Wesselényi Zsuzsanna *Gállya rabb, a' vagy jutalma az fiui vagy magzati szeretetnek*, továbbá Aranka György *Ujj módi gonosztevő a' fiui szeretetnek jeles példája*, végezetül pedig Ráday II. Gedeon az *Galyan levő Rab vagy az Gyermeki Szeretetnek Jutalma* című honi átültetését jegyzi.

Király Emőke az átültetések különböző változatainak létezését a darab tagadhatatlan sikerének és a korabeli hazai könyvterjesztés bizonytalanságának okán indokolja. Erre vezethető vissza Aranka Id. Ráday Gedeonnak írott levelében fellelhető úgymond mentségkeresés momentuma is, melyben Aranka kifejti, hogy még csak nem is hallott fordítását megelőzően korábbi átültetésekről: „*Elsőben egyet a' tiszta folyo közönséges beszéd példájára. Ez az Ujj módi gonosztévő, egy Érzékeny Játék Francziából fordítatott, mellyet még eddig senki (...) sem nem olvasott magyarul, sem olvastatni nem hallott.*”³¹ Egy későbbi levelében azonban e sorokat jegyzi a Falbaire művét említve: „*Ez a' Játék Németre fordítván Gállya Rab Nevezet alatt, ugyan azon nevezet alatt Németből meg vagyon még fordítva, a' Néhai érdemes Grófné, Gr. Teleki Ádámné Ő Nacsága által; én abban nem tudtam semmit, mikor fordítottam; azután akadt kezembe a' N. Grófné fordítása.*”³² Aranka Rádaynak írott levelében³³ az átültetést németből fordítottként jelzi, bár tévesen Wesselényi Mária nevével fémjelezve.

Ám mint már többször is említésre került a forrásként szolgáló adatok bizonytalansága némely esetben tévútra vihetik kutatásunkat. Ferenczi Zoltán *A kolozsvári színészet és színház története* című kötetében felmerül egy további adat a magyar fordításokat érintve, nevezetesen a *Botlás bűn nélkül v. Gonoszság nélkül való tévelygés* öt felvonásra tagolódó érzékenyjáték, szerzőként Fenouillot-t jelölve,

³¹ LADÁNYI Sándor: *Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz (1789–1791)*. Acta Historiae Litterarum Hungaricum XIII (1973). 162–163. – A levél h. n. és k. n.

³² LADÁNYI, U.o.

³³ A levél hely és dátum nélkül. – LADÁNYI Sándor, *Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz (1789–1791)*, Irodalomtörténeti Dolgozatok, 106., Szeged, 1973., 164.

fordítóként pedig Mérey Sándort. A forrás továbbá kolozsvári és pesti színreviteleteket is listáz az 1800-as évek első évtizedéből. A Falbaire dráma történetének ismeretében talán joggal feltételezhetnénk, hogy a cím a *Gályarab* szövegére utalna, ezt támaszthatná alá a hasonló formai és műfaji megjelölés is.³⁴ Ám az ItK 1934-es 2. számában eltérő adatokra lelhetünk, hol bár a fentiekben említett címünk és fordítónk megegyezik, azonban a számunkra különösen érdekelt szerzői megjegyzésben Falbaire helyett Heinrich Christian Beck szerepel.³⁵

1. Wesselényi Zsuzsanna:

Falbaire *Gályarab*jának fordítása kapcsán felmerül a Wesselényi név is a fordítók között. Ám nem Gr. Teleki Ádámné Wesselényi Mária, ahogy Aranka és a téves vélekedése alapján id. Rádayval való levelezése alapján gondolhatnánk, hanem Losonczi báró Bánffy Györgyné, báró Wesselényi Zsuzsanna személyéhez kapcsolódóan.

Wesselényi fordítása *Gállya rabb, a' vagy jutalma az fiui vagy magzati szeretetnek* címmel 1785-ben került nyomtatásra Kolozsvárott, a Református Kollégium betűivel. A magyar nyelvű átültetés munkálatainak datálására némileg támpontot adhatnak a fedőlap és az olvasónak szánt fordítói előszó évszámai. Érdekes megfigyelnünk, hogy a kötet fedőlapján utalást találhatunk a *Gályarab* egy 1769-re datálódó színházi előadására: „*Jáztodtatott a' Ts. K. priv. Teátrumon Bétsben*”. Valószínűleg a Falbaire dráma bécsi, Kärntnerthorban játszott német nyelvű előadását említhette Wesselényi.³⁶

³⁴ *Botlás bűn nélkül v. Gonoszság nélkül való tévelygés*, éj 5. f. Fenouillot. f. Mérey Sándor. Kolozsvár, 1804. 24. XI, Pest 1808. 3. VI. Forrás: FERENCZI Zoltán, *A kolozsvári színészet és színház története*, Kolozsvár, Ajtai K. Albert magyar polgár könyvnyomdája, 1897., 507.

³⁵ *Gonoszság nélkül való tévelygés* (Verirung ohne Laster) éj. 5. i. Beck Henrik, f. Mérey Sándor (N. 94. VI. 3.), 95. II. 4., III. 6., 96.1. 8. — 3. (pb-i német előadás napja: N, pozsonyi: P, éj- érzékenyjáték. Forrás: LUGOSI Döme, *Az első magyar játszószíni társaság játékrendje 1790-1801.*, Irodalomtudományi Közlemények 44. évf. 2. szám. 1934. 171.

³⁶ Premier adata: 1769. január 7. Továbbá a Zechmeister kötet jegyzi a Kärntnerthor színpadán történt ismétlések első napjának dátumát: 1773. május 22. (513. old.). A Burgbeli ismétlés 1774. július 4.

Tehát feltételezhetjük, hogy fordítónk már a kiadás éve előtt némileg kapcsolatba kerülhetett a Falbaire drámával. Az előbbiekben említésre került Wesselényinek az olvasóknak szánt előszava. Különösen fontos kiemelniünk korábbi gondolatmenetünket követve, hogy bár a kiadás 1785-ös időpontra datálódik, addig az előszó 1777-es évszámot jegyez. Sajnos további adatot a kutatás jelen állása nem tud felmutatni, tehát csupán abban lehetünk bizonyosak, hogy Wesselényi fordítása korábban készülhetett, mint azt a kiadás sugallhatná, amennyiben elfogadjuk az előszóban rögzítetteket.

Wesselényi szövegét a magyar nyelvű fordításokkal összehasonlítva egyértelműen kitűnik, hogy az Falbaire kötetének első, még az átdolgozás előtti 1767-es változatát tekintette forrásaként. Továbbá, amennyiben elfogadjuk az olvasóknak szánt előszó 1777-es datálását és a Ráday átültetéséhez mért viszonyítás alapján megkockáztathatjuk a kijelentést, hogy Wesselényi ugyanazt a német Falbaire fordítást követhette mint Ráday, nevezetesen *Der Galeerensklave. Ein rührendes Lustspiel in 5 Aufz.*, Münster, Perrenon, 1777. kötetet.

Vizsgálódásunk következő pontjaként joggal tehetnénk fel a kérdést, hogy Wesselényi miért gondolta fontosnak a magyar olvasók elé tárni Falbaire *Gályarabját*. Erre válaszul szolgálhat, hogy Báró Wesselényi Zsuzsanna nevét a *Magyar színháztörténet* kötet a fordítást pártoló erdélyi nemesek közéhez kapcsolja, kik nyelvfejlesztő és erkölcsnevelő céllal szándékozták munkájuk a közösség elé tárni.³⁷

V. László Zsófia Daniel Polixénáról készült tanulmányában kifejti, hogy Wesselényi Zsuzsanna drámai művek fordítására való törekvése összekapcsolható ifjúkori neveltetésével. Zsuzsannát édesanyja tudatosan az irodalommal való szoros kapcsolat kialakítására tanította.³⁸ Roppantul érdemes kiemelniünk azt a momentumot, melyet V. László Zsófia is említ, hogy Daniel Polixéna személye hatással volt lányai fordítói tevékenységének időbeli hatáira. László Zsófia hangsúlyozza, hogy ennek a szempontnak a középpontba helyezésével kell megvizsgálnunk a fordítások kiadásainak keletkezési dátumát, mivel korábbi teóriánkat megerősítve jegyzi meg, hogy a kötetek évszámai félrevezetőek lehetnek. Továbbá valószínűnek látszik, hogy Wesselényi

(513. old.) Közvetlen forrásként megadva: Tagbuch S. 144/Theatralalmanach 1773. R. d.d. S. / Keglévich A.

Zechmeister adatokkal támasztja alá, hogy Falbaire *Gályarabja* a színházi repertoár listáján maradt az 1768-69-es (303. old.), 1771-72-es (366. old.) és 1772-73-as (374. old.) évad során.

³⁷ *Magyar színháztörténet 1790-1873*, - <http://mek.niif.hu/02000/02065/html/1kotet/7.html>

³⁸ V. LÁSZLÓ Zsófia, 161.

Zsuzsanna műveit néhány évvel a Daniel Polixéna halálát követő 1777-1779 közötti időszakra datálhatjuk.³⁹

Lényeges kiemelnünk, hogy Falbaire *Gályarabjának* fordítása egyes vélemények szerint eltér Wesselényi korábban magyarra átültetett köteteinek sorától. László Zsófia említi tanulmányában, hogy Daniel Polixéna lányai általában németből fordítanak, a fordításra szánt művek pedig kizárólag a vallás és erkölcsstan tematikájára épülnek. Azonban kiemeli, hogy ennek a tendenciának egyedül Falbaire *Gályarabjának* átültetése mond ellent. Úgy véli, hogy a mű csupán a mai olvasó számára inkább több szálon futó szerelmi történetnek, mint a fiúi szeretetet dicsőítő moráliának tűnhet.⁴⁰ Annyiban igazat adhatunk a kijelentésnek, hogy a mai kor olvasójának értelmezése valóban hajlamos lehet a történet szerelmi szempontú befogadására. Ám nem szabad elfelednünk, hogy Wesselényi korának befogadói, mint a korábbi fejezetek is hangsúlyozni próbálták, morális, erkölcsi példázatként fogadhatták a Falbaire fordítást.

Az előbbieket bizonyítása érdekében érdemes lenne a dolgozatban korábban idézett (19. old.) Wesselényinek az olvasókhoz szóló előszavát alaposabb vizsgálat alá vonnunk. A *Jó indulatu olvasó!* megszólítással élő sorok a Falbaire dráma olyan olvasatát igyekszik sugalmazni, melyben a gyermeki kötelezettségek, továbbá a gyermeknevelés hasznosnak és követendőnek vélt példázata tükröződik. Wesselényi az emberi társadalom előrehaladásának egyik legfőbb feltételeként a szülő és gyermek közötti tiszteletet emeli ki. Tehát az alaposabb olvasat rögvest láttatja, a Falbaire dráma soraiban elsődlegesen nem csupán a szerelmi szál válik Wesselényi olvasatában központi témává.

Továbbá a dolgozat témájaként szánt másik két fordításhoz mérten érdemes kiemelnünk, hogy míg Aranka tudatosan a színpadra készítette fordítását, addig Wesselényi a kor olvasóit szándékozta megszólítani, erkölcsi és morális példázattal, tanító szándékkal kapcsolatot teremteni velük. Ezt hangsúlyozzák az olvasói előszó sorai is: „*Nem tartom időmet hogy el-vesztettem légyen ennek magyarra való fordításával, igyekez(t)em én az által-is, minden Magzatoknak 's az enyimeknek – is, kiket az ISTEN nékem méltóztatott adni, a' szülékhez való szeretetne, hűségnek, ditséretes vóltát; méltóságát szivekben gyökeresebben bé-nyomni:...*”

³⁹ U.o.: 162.

⁴⁰ U.o.: 161.

Szintén a magyar nyelvű átültetések viszonylatában megemlíthetjük, hogy míg Ráday nem közöl előszót, vélhetően a befejezetlenség okán, Aranka pedig Falbaire terjedelmes szövegét tolmácsolja, addig Wesselényi egyrészt saját vélekedését tükrözteti saját előszavában, továbbá az *Auctor Előljáró Beszéde* címmel, feltehetően a Falbaire előszót összegzéseképpen hangsúlyozza, hogy az olvasó egy valós történelmi eseményeken alapuló, a *leg-fel inditóbb és leg-tanúságosabb* históriák közül való kötetet tart kezében. A Falbaire történet igazságának alátámasztásaként kiemeli, hogy a történet szereplői közül többen a fordítás jelenében még Franciaországban éltek.

Végül pedig gondolkodtatásra szánva teszi fel kérdését: „*Avagy ezen Heros egyedül nem több tsudálást érdemel-e, mint minden Allexanderek az régi, és újj időkben?*” E gondolatokkal András, a gályarab nemes cselekedetét, lelkének nemességét, továbbá az történet jelenének időbeli közelségét hangsúlyozva kapcsolatot teremt korának olvasóival, kiemelve az erkölcsi cselekedet követésének lehetőségét.

2. Aranka György

Aranka György Falbaire fordítása 1791-ben került kiadásra *Ujj módi gonosztevő a' fiui szeretetnek jeles példája*⁴¹ címen. Aranka munkálatait megelőzően nem tudott Wesselényi fordításáról – egyik levelében így fogalmaz: „*Elsőben egyet a' tiszta folyo közönséges beszéd példájára. Ez az Ujj módi gonosztévő, egy Érzékeny Játék Francziából fordítatott, mellyet még eddig senki (...) sem nem olvasott magyarul, sem olvastatni nem hallott.*”⁴² Bár mint már korábban említésre került, ezt a későbbiekben korrigálja.

Aranka kötete francia nyelvű forrásra alapoz, közvetítő nyelv alkalmazása nélkül. A magyar fordítások szövegeinek összehasonlítása alapján pedig kitűnik, hogy Falbaire drámájának 1768-as második, átdolgozott változatát választja forrásként. Aranka kötetének fedőlapján pedig Falbaire szövegének francia, 1768-as amszterdami kiadását jelöli meg konkrét hivatkozási alapként.

⁴¹ A fordítás kéziratos másolatban, javításokkal megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban, jelzete 854 Oct. Hung.

⁴² KIRÁLY 107. old.

Továbbá pontos adatokkal szolgálhatunk az Aranka szöveg kiadásának körülményeiről. Bizonyosan tudjuk, hogy a kötet Bécsben készült Alberti Ignác, Tsász. Kir. priv. Könyvnyomtatónak betűivel. Ezen felül pedig a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* forrásai támpontot adhatnak számunkra a kötet tipográfiai részleteiről: „*Új módi Gonosztévő, a' fiúi szeretetnek jeles példája. Öt fel- vonásokra szabott Dráma, vagy érzékeny Játék. Irtá Frantzia nyelven De Falbaire Fenouillot. Frantziából fordította Aranka György* 8-ad rét. 131 oldal. Az árra: szép író –papiroson 24 kr. ki - simított vagy sikárlott papiroson pedig (papier velin) 40 krajtz. — Belső betsekkel ezen jeles Munkátskának, meg-eggyez külső öltözetek is. Méltó juslal elsőséget érdemlenek ugyan is mind papirossokra, mind betűikre nézve, a' szép magyar nyomtatványok között*”⁴³

Aranka fordításának vizsgálatakor beszédes lehet az a momentum, miszerint kötete bizonyos mértékben kapcsolatba hozható Hochmeister Mártonnal. Hochmeister a korban Szebenben és Kolozsvárott működtetett könyvkereskedést, továbbá Erdély legjelentősebb könyvkereskedői, kiadói és nyomdai vállalkozójaként tartották számon. Az ő nevéhez kapcsolhatjuk az első erdélyi drámagyűjtemény kiadását.⁴⁴ Hochmeister 1792-ben közreadott másik magyar könyveket is tartalmazó katalógusa *Az olvasó közönség' kedvéért készített Laistroma Kolosváratt...*⁴⁵ összesen tizenhét drámát ajánl a könyvszeretőknek, többek között Aranka *Gályarab* fordítását is.⁴⁶

Aranka átültetésének munkálatai kapcsán mindenképpen érdemes megvizsgálnunk magyar fordítónk és id. Ráday Gedeon levélváltásait, melyeket olvasva kiderül számunkra, hogy Aranka eljutatta id. Rádaynak *Gályarab* fordításának kéziratát. A grófnak olyannyira tetszett a fordítás, hogy válaszlevelében e sorokat írja Pesten 1789. július 22-én: „*Az Uj modi Gonosztévőnek fordítása énnekem annyira tetszett, hogy nem*

⁴³ *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, 1791. 5. szám, 576.old, Ráday Gyűjtemény, jelzete: 778
dea.unideb.hu/dea/bitstream/2437/98248/1/HMNT_1791_5_36.pdf

⁴⁴ Az Erdélyi Játékos Gyűjtemény (1792).

⁴⁵ Hochmeister kötetének teljes címe: *Az olvasó közönség' kedvéért készített laistroma Kolosváratt a' ...* typographus és könyv áruló Hochmeister Márton ... boltyába található magyar, deák, és frantzia könyveknek a' kötetleneknek árrával együtt. - Kolozsvár, 1792

⁴⁶ „*Ujj módi gonosztévő. A' fiúi szeretetnek jeles példája. Öt fel vonásokra szabott dráma, vagy érzékeny játék. Bécs, 1791, De Falbaire Fenouillot után franciából fordította Aranka György. Az érzékenyjáték 34 xr volt „posta papirosra”, 40 pedig „fájn papirosra” nyomva. Ezt a darabot is bemutatták a századvégen Debrecenben, a századelőn Marosvásárhelyen és Kolozsváron is.*” - BARTHA Katalin Ágnes - *A drámaolvasás nyomában a XVIII. század végén, a XIX. század első felében*, Erdélyi Múzeum – 68. kötet (2007.) 3-4. füzet, 117.

is tartottam szükségesnek az nevezett Grófnéjével⁴⁷ össze vetnem, noha annakis méltó betsületét meg adom.”⁴⁸ Tehát az alábbi adat alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy bár a kiadás 1791-es, a fordítás szövege már 1789-ben úgymond közreadható formában létezett. Mikor Ráday a nála lévő kéziratok további sorsa iránt érdeklődik Arankánál, felajánlja segítségét Gályarab nyomdai költségeit illetően: „az Gállya Rabnak fordítása, ezt ha az Ur vissza kívánnya el küldhetem, ha pedig azt ki akarja az Ur nyomtattatni az ide valo Könyv nyomtatók az Urnak költsége nélkül ki nyomtatták.”⁴⁹ Ám Aranka a lehetőséget visszautasítja. 1791. július 10-én Kolozsvárott kelt levelében e sorokat jegyzi: „En az Ujjmodi Gonosztévőt és Budai Basát nyomtattatom igen szépen az Alberti Betüivel Hollandus Papirusra Bétsben; meg hagytam a’ Leveledzömnek hogy Nacsádát részeseltesse belőlek.”⁵⁰ A továbbítás valóban megtörténik: „Már kezemhez küldettenek Bétsből mind a Budai Basa, mind az Ujmodi Gonosztévő, mellyekez at Ur Jo akarattyának különösen köszönök.” – írja Ráday.⁵¹

Ám joggal tehetnénk fel a kérdést, hogy ha Aranka visszautasította id. Ráday a kiadást érintő ajánlatát, akkor hol kell keresnünk a másik nagylelkű mecénását? A választ Aranka kötetének ajánlása jelzi: „Méltóságos Gróf Palm Jósefa Asszonyinak, méltóságos Gróf Losonczy Bánffy György erdélyi gubernátor urunk extzellentziája élete méltóságos párjának és tsillagos keresztes asszonyiságnak, igen kegyelmes asszonyomnak ő extzellentziájának.”

Bánffy Györgyné Palm Jozefa⁵² azok közé az erdélyi nemesek közé tartozott, kik lelkesen támogatták a régió színjátszási törekvéseit, és anyagi javakat is áldoztak a cél érdekében. Ezt bizonyítja Bayer József némileg keserű megjegyzése: „Állítólag 1765-ben gr. Bánffy Györgyné kolozsvári palotájában magyar nyelvű műkedvelői előadást tartottak. Mint a művészet terén minden dilettantizmus, úgy ez sem hagyott tartósabb

⁴⁷ Tévesen Aranka gróf Teleki Ádámné, Wesselényi Máriának tulajdonítja a fordítást.

⁴⁸ Id. Ráday Gedeon levelei Aranka Györgyhöz, It., 1981. 704. old. Pest die 22a July 789.

⁴⁹ U.o.: 715. old - Ráday Gedeon levele Aranka Györgyhöz: Pétsel. die 20. Apr. 791

⁵⁰ Ladányi, It., 171.

⁵¹ Enyedi Sándor: Id. Ráday Gedeon levelei Aranka Györgyhöz. It. 1981. 717.

⁵² A Színházi hírek kötete így emlékezik meg róla: „Említjük elsőben is a Nemzeti Lélekkel bíró Hazánk igaz Leányinak nagy Neveiket és tetteiket. Illyenek: Nagy Mélt. Palm Josefa Gróf-Asszony, Erdély Ország mostani Kormányzójának Gróff Bánffy ő Kegyelmességének kedves élete párja, ki is, ama fáradhatatlan igyekezetű tudós Hazafi Aranka György Ur által Frantziából Magyarra fordított Uj módi Gonosztévő nevezetű Darabot tulajdon költségén nyomtatta ki, igen jó féle papirosra a leg szebb betűkkel.”- Színházi hírek 1780-1803, Színháztörténeti könyvtár 13., Magyar Színházi Intézet, 1982.,76.

nyomokat, s alig bizonyít többet, mint hogy Erdély némely főúri családjában a magyar nyelv értékeit ilyen színi előadások által is törekedtek (valószínűleg a változatosság gyönyöréből) támogatni.”⁵³ Továbbá említést tesz róla, hogy Bánffy György és felesége a színjátszó társulat működését is pártfogolták.⁵⁴

Aranka Palm Jozefának szánt ajánlója és az átültetés elé emelt előszók támpontot adhatnak annak a kérdésnek a vizsgálatakor, hogy miért is gondolta fontosnak a Falbaire történet fordítását. Említi, hogy olvasmányai közül azért akadt választása a gályarab történetére, mert megragadta annak *érzékeny volta és szép elméssége*.

Kötetében közli, a többi magyar fordítással ellentétben Falbaire teljes előszavát, ezzel a megértést segítve. Jelezve, hogy a gályarab nemes cselekedetének ötletét Falbaire Marmontel írásából merítette, továbbá közreadja Fabre történetét.⁵⁵

Elgondolkozhatunk azon a momentumon, miszerint Aranka miért is választhatta a Falbaire szöveg forrásai közül az 1768-as francia kiadást? Amennyiben élünk a feltételezés lehetőségével, hogy mint a többi fordító, ő is kapcsolatba kerülhetett az 1767-es szöveg német közreadásával, annyiban érdemes összevetnünk választásának okát és a fordításának célját. Mint ahogy munkálatainak kontextusából, továbbá a szöveg utóéletét tekintve egyértelműnek látszhat, Aranka tudatosan színpadra szánta

⁵³ BAYER József: *A nemzeti játékszín története I.*- MTA Irodalomtörténeti Bizottsága, Bp., 1887., 497. old.

További információt lelhetünk fel a *Játékszíni Koszorú* hasábjain: »Lelkes hazavédők«, írta (1793.) Gindl József. Kolozsvárott 1793-ban a már lankadni kezdő színészet buzdítására, mint műkedvelők e darabban felléptek gr. Gyulai Ferenc és neje, gr. Haller Katalin, Kemény Sámuel és neje, gr. Bethlen Katalin, gr. Mikes és neje, gr. Mikes Zsuzsika, özv. gr. Teleki Ferencné, Krausz Mária, Gaal János és neje, Dózsa Mária, gr. Teleki József, gr. Bethlen Gergely, gr. Bethlen Imre, br. Wesselényi Miklós, br. Jósika Antal, Csareí Miklós, Sala Sámuel, Pávai Elek, Petri-eh'evieh Horváth Dániel, gr. Bánffy György kormányzó neje, Palm Jozefa. Az előadást a Közép uccában, a gr. Bethlen-házban lévő iskolaszalában tartották. (»Játékszíni Koszorú«, 1834. K. M.) - http://mek.oszk.hu/08700/08756/html/IIIa/szin_III.0118.htm - 2012. április 30.

⁵⁴ BAYER, 499.

⁵⁵ Fabre alakjához kapcsolódva lábjegyzetként érdemes megemlítenünk, hogy a korban egy másik köztudatban élő protestáns történet is hasonló irodalmi alapot szolgáltatott. Jean Calas históriája hasonló utat járt be, mint Fabre-é. 1761 októberében Jean Calas fiát a család holtan találja. Az ifjú önkézével vetett véget életének, ám ennek hírére a rokonság igyekszik eltitkolni, így gyilkosságnak állítják be a történetet. Azonban a per során az apát vádolják meg a gyilkossággal, miszerint azért ölte meg fiát, mert az katolizálni akart egyik bátyához hasonlóan. Az apát - ártatlanul - kerébe törték. Ebből az ügyből később irodalmi szövegek születtek, pl. heroidák. A egyik Calas-fívérel találkozik Genfben Voltaire-rel, ki a meghurcolt protestáns család védelmére kelt. Voltaire 1763-ban kiadta az *Értekezés a toleranciáról* c. művét a Calas-ügy nyomán. Közbenjárása által a kivégzett Jean Calas-t és családját rehabilitálták. (http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/az_elesettek_ugyvedje_arnyak_a_feny_szazadaban/)

fordítását. Erre utalhat, hogy Falbaire második átdolgozását választotta forrásul, mivel ahogy a korábbi oldalakon a tanulmány bizonyítani szándékozott, az 1768-as szöveg átszerkesztései sokkal színszerűbbé tették a drámát. Ezáltal és a német nyelvterületet zajlott színi előadok tapasztalatain okulva Aranka választása célszerűnek volt tekinthető. Továbbá bizonyos mértékben garantálta a szöveg színpadi megvalósításának sikerét, ami be is következett, melynek részleteit a dolgozat a későbbi fejezetekben igyekszik taglalni.

Ám a korban nem minden vélekedés osztotta a Falbaire történet széleskörű sikerének magyarhoni lehetőségét. A *Magyar színháztörténet 1790-1873* kötetben olyan adatokra lelhetünk, melyek kifejtik, Benkő József református lelkész Aranka Falbaire fordítását csupán egy szűkebb, műveltebb réteg számára tekintette élvezhetőnek.⁵⁶ 1792 januárjában kelt levelében megköszöni a küldött fordítást, ám megjegyzi, a történethez „... a tudósabb olvasók értenek; de a községbéliek az ilyen színű dolgokhoz nemzetünkben még nem szoktanak ...”⁵⁷ Ám a színpadi előadások időpontjainak gyakorisága⁵⁸ és a színészi játékok megemlékezésekben való kiemelése ellentmond Benkő véleményének.

Magáról az előadásokról sajnálatos módon közvetlen információkkal nem rendelkezünk, az események konkrét színpadi történéseiről is csekély feljegyzésre lelhetünk, például gr. Bethlen Elek 1793 márciusában így emlékezik meg Kótsi Patkó Jánosról, aki Andrást és Öry Fülöp Istvánról, ki Lisimont játszott: „Őri úrral együtt az érzékeny játszásáról az Újmódi gonosztévőben hallgatóinak könnyhullatásai bizonyosságok”⁵⁹

3. Ráday II Gedeon

A három magyar nyelvű Falbaire fordítást illetően Ráday *az Galyan levő Rab vagy az Gyermekei Szeretetnek Jutalma* című munkája jelentheti számunkra a legnagyobb

⁵⁶ *Magyar színháztörténet 1790- 1873*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Akadémiai Kiadó, Bp., 1990., 92.

⁵⁷ Benkő József levele Aranka Györgynek. Közép-Ajta, 1792. jan. 18. OSzK Kt. Quart. Hung. 1794.

⁵⁸ Lásd a fontosabb német és magyar színházi előadások listáját a mellékletben.

⁵⁹ KERÉNYI, 97.

dilemmát. A csekély mennyiségű megbízható adat hiányában, némely esetben csupán hipotéziseket alkothatunk.

A szöveg kontextusainak vizsgálatánál elsődleges szempontként kell kiemelnünk, hogy a korábban említett magyar nyelvű fordításokkal ellentétben, Ráday munkája csupán kéziratos formában maradt ránk. Kiadásáról eddig nem lelhattünk adatot, sőt maga a fordítási munkálat is befejezetlen. A Negyedik Actus második Scenájánál a szöveg megszakad, ezt követően a kéziratban kihagyott számos üres oldalakat találunk, majd a munkálatok az *actus* és *scena* megjegyzés nélkül folytatódnak, és két oldallal később pedig végleg abba is maradnak.

A kézirat szövegének digitalizálási munkálatai során meglepetést okozott az a momentum, mikor a fedőlapon olvasott „*Falbare által Frantzia nyelven szerzettetett azutan pedig magyarra fordítattott...*” megjegyzéstől eltérően, mely a fordítás forrásaként francia nyelvű alapszöveget sugallna, a kézirat sorainak oldalszéli megjegyzéseiben német szavakra lelhetünk.⁶⁰ Ebből kiindulva juthatunk el ahhoz a megállapításhoz, hogy Ráday nem francia, hanem német Falbare kiadást alkalmazott fordítása forrásaként, továbbá a két tovább magyar átültetés szövegeivel összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy az első 1767-es Falbare kiadást alkalmazta. Továbbá Ráday kapcsán tudhatjuk, konkrétan mely német forrásra alapozva készítette fordítását, mely az 1777-ben kiadásra került *Der Galeerensklave. Ein rührendes Lustspiel in 5 Aufz.* Münster, Perrenon,⁶¹ kötet volt. Ennek hitelességében a két szöveg összeolvasása alapján eléggé bizonyosak lehetünk.

A Ráday fordítás keletkezési időpontját nehézkes megállapítanunk, ugyanis a kéziratban semmilyen utalást nem találunk a datálást illetően. Csupán viszonyítási alapokra hagyatkozva, évtizedes pontossággal jelölhetjük ki a fordítási munkálat időpontját. Támpontul szolgálhat számunkra Ráday Pál és Kazinczy Ferenc 1790. augusztusi levélváltása: „*Ha egyszer Hamlet színre kerül, lesznek színészeink, Stellá-mhoz, Péczeli Alzir-jához, Merop-jához, Tancréd-jéhez, Clavigó-hoz Vitéztől, Miss Sara Sampson-omhoz, atyjának Clementiná-jához és Gályarab-jához, anyjának Háládatos*

⁶⁰ „*Nachsichtig NB. ez aszt is teszi, hibakat el nevezve*” – (Ráday kéziratból kiemelve, 10. old. – a forrás képe a mellékletben) – az aláhúzott német szó feltehetően *Nachsichtig* – elnéző jelentésű lehet. – RÁDAY II. Gedeon, *az Galyan levő Rab vagy az Gyermeki Szeretetnek Jutalma*, RGy, C/64-9. 128. doboz. Autográf tiszttázat.

⁶¹ Online elérhetőség: <http://gdz.sub.uni-goettingen.de/dms/load/img/?PPN=PPN655169601&IDDOC=721381>

*fiú-jához, Fehér Britannicus-ához, Göböl Caesar és Brutus-ához.*⁶² A vélt adatok alapján Ráday fordítását hozzávetőlegesen az 1770-80-as évekre datálhatjuk.⁶³

Feltehetnénk a kérdést, hogy milyen módon kerülhetett Falbaire darabja kapcsolatba Rádayval. Valószínűnek tűnhet, hogy az események mozgatórugói mögött e téren a színház ténykedéseit kell keresnünk. Ugyanis elképzelhető, hogy Ráday a bécsi előadások során kerülhetett kapcsolatba a Falbaire szöveggel, mégpedig J. A. Wieland fordítása, 's Gottlieb Stephanie átdolgozása nyomán.⁶⁴

Wesselényivel és Arankával ellentétben Rádaynál eddig nem található konkrét információi, milyen céllal kezdte el a Falbaire darab fordítását. Csupán annyit tudunk, hogy Ráday és párja Fáy Zsuzsanna fordított drámaszövegeket, ám nem nyomtatás, csupán főúri kedvtelés céljából, 's szűk körben játszott előadások támogatásául. Talán ez lehetett az oka annak a befejezetlenség mellett, hogy Ráday fordítása nem nyert széles körben nyilvánosságot, mivel nem is ezt a törekvést hivatott szolgálni.

Érdemes felfigyelnünk arra a momentumra is, hogy Ráday kéziratában András karakterének neve a szöveg bizonyos szegmentumától fogva következetesen, mint *Philint* szerepel. Ennek oka arra vezethető vissza, hogy a korabeli német színpadokon játszott Falbaire adaptációk is azonos megnevezést alkalmaznak, ez a momentum alátámasztja korábbi állításunkat, miszerint Ráday a német nyelvű előadások által került kapcsolatba a Falbaire szöveggel.⁶⁵

A Ráday kézirrattal történő további foglalkozás során érdemes lehetne egy szoros elemző szövegolvasás alapján összehasonlítani a fordítást a német nyelvű forrás és a többi magyar átültetés szövegével. Annak érdekében, mivel alapos lehet a gyanú, hogy Ráday némely esetben eltérhetett a forrásoktól. Példaként hozva, hogy a fordításából elmaradnak a német kötet alábbiakban idézett sorai, melyek a Ráday kéziratában ezen részletébe illeszthetők be: „*Cecilia* Azomban ezen ő természete ellottem kedves. En

⁶² Kazinczy levele: Kazinczy Ferenc Ráday Pál grófnak, Kassa, 1790. augusztus 15. - *Kazinczy Ferenc levelezése, II. kötet 1790- 1802*, Közzéteszi Dr. VÁCZY János, Magyar Tudományos Akadémia (Kazinczy Ferenc Összes Művei), Bp., 1891., 96.

⁶³ Ráday Gedeon és Földi János összes versei, szerk. Borbély Szilárd, Universitas Kiadó, Bp., 2009. 305. old.

⁶⁴Ezt támaszthatja alá a korabeli bécsi színházi előadások korábban említett adatai - The Viennese Theatre, 1740-1790 Reel Listing.

⁶⁵Theatralisches Quodlibet für Schauspieler und Schauspielliebhaber. Gesammelt und herausgegeben von G** F** L**, Warschau, Peter Dufour, königl. Buchdrucker, 1782, 16. - http://books.google.hu/books?id=SccCAAAAYAAJ&hl=hu&source=gbs_navlinks_s - (2012. április 27.)

ötött felette igen betsülöm, és talam kivansága szerint valo kedves hajlandosagat is szarmasztathatott volna én bennem, ha az én <...> szivemnek lehetséges volna, még <valaha az> az szeretetnek meg nyilni.”⁶⁶ A kihagyott sorok pedig: „Doch mein Gewissen macht mir keine Vorwürfe. Ach, lange ward diese unglückliche Liebe von meinen Verwandten gebilligt. Sie hatten sich in einer Provinz niedergelassen, wo noch gegenwärtig viel Einwohner, getrennt von der Religion des Fürsten und des Staats, in Irrtume wohnen. Vergeblich ladet sie bey uns alles zur Aenderung ein. Unbeweglich fogen sie den Lehren eines verbannten Religionsparhey. Einer ihrer Prediger, der Liesimon hiess, wohnte zuvelligerweise...”⁶⁷ (= „De lelkiismeretem nem tett nekem szemrehányást. Ah, boldogtalan szerelmemet rokonaim soká helyeselték. Ők olyan prvoniciában voltak letelepedve, ahol még manapság is sok lakos, a herceg és az állam vallása által elválasztva, tévelygésben éltek. Hiába csábították őket nálunk minden változtatásra. Rendületlenül követték számkivetett vallásfelekezetük tanításait. Egy prédikátoruk, akit Liesimonnak hívtak, történetesen lakott...”⁶⁸ Ezen adat ismeretében érdemes lenne alaposabb vizsgálat alá vonni a szövegek eltéréseit annak érdekében, hogy megfigyelhessük, Ráday milyen mértékben alakítja át a Falbaire szöveg értelmezési lehetőségeit.⁶⁹

További bizonytalanságot okozhat ifj. Ráday fordításával kapcsolatban, hogy Aranka és az idősebb Ráday levelezésében nem találunk egyetlen utalást sem az átültetés munkálatit illetően, holott Aranka, mint korábban említésre került, éppen saját *Gályarabjának* munkálatairól ad hírt levelében.

Roppantul különösnek tűnhet, hogy id. Ráday nem említi fia fordítását, holott keletkezésének idejét tekintve megelőzhette Aranka munkáját. Esetleg felvetődhet a gyanú, hogy nem tudott a fordításról, vagy annak befejezetlensége okán nem szól róla, ám konkrét adatok hiányában ezek a teóriák csupán feltételezések maradnak.

Felmerülhetne továbbá, hogy egyes vélemények szerint a fordítási munkálatokhoz kapcsolódhatna az idősebb Ráday segédkezése is, ám mint említett az Arankával folytatott levelezésbeli elhallgatás kételyeket ébreszthet. Továbbá egyik levelében így

⁶⁶ Ráday kézirat 17. old.

⁶⁷ *Der Galeerensklave*. Ein rührendes Lustspiel in 5 Aufz., Münster, Perrenon, 1777, 20. old. <http://gdz.sub.uni-goettingen.de/dms/load/img/?PPN=PPN655169601&IDDOC=721381>

⁶⁸ A magyar átültetéssel nem rendelkező szöveg fordítását Dr. Borbély Szilárd készítette.

⁶⁹ Ám ennek tanulmányozását a jelen dolgozat kereteit szemlélve érdekesebb volna egy mélyebb, alaposabb vizsgálódás tárgyaként kezelni.

fogalmaz: „*Én ezen Tragédiát repaesentaltatni Theatrumon eleget láttam, de német fordításból soha sem olvastam, hanem az Franczia originalis előttemis eléggé esméretes.*”⁷⁰ A fent említettek alapján pedig biztosan tudhatjuk, hogy ifj. Ráday német forrásra alapozta fordítását.

⁷⁰ *Id. Ráday Gedeon levelei Aranka Györgyhöz, It., 1981. 704. – Ráday Gedeon levele Aranka Györgyhöz: Pest die 22a July. 789.*

4. Exkurzus: műfajok kontextusa

Érdemes megvizsgálnunk, hogy a Falbaire darabot korának olvasói, nézői hogyan is próbálták műfaji keretek között definiálni. Az előbbi oldalak alapján talán nem lepődik meg a kedves olvasó, amennyiben kijelentjük, hogy igencsak változatos, néhol pedig egymásnak ellentmondó kategóriákkal találkozhatunk.

A kötetek kapcsán a kiadások fedőlapjain, mint például a Wesselényi fordításnál, a *fel indító játék* megnevezést olvashatjuk. Ezt talán összeköthetjük a kor *érzékenyjátékának* kategóriájával. Azonban meglepetésünkre, 's a Falbaire történet alapvető témáit, hangulatát ismerve meghökkentheti az olvasót a szintén Wesselényinél, továbbá Rádaynál is feljegyzett *komédia* műfaji megjelölés, holott valljuk be, nem kimondottan erre a kategóriára gondolhatnánk elsőként. Továbbá a harmadik magyar fordítást szemlélve, Arankánál az egyszerűség elvével élve, mint *dráma* szerepel a Falbaire történet. Annál inkább meglepetést okozhat az immár színpadi előadáshoz kötődő, Kelemen László társulata kapcsán jelzett *rémdráma* megnevezés, mely bizonyos mértékben rokonítható a korszak „*borzongató játékával*”.⁷¹ Továbbá némely német hivatkozás a darabot, mint *böjti játékot* jelöli meg a Falbaire dráma történetére, András kegyes cselekedetére és a virtusra alapozva. A *böjti játékként* való gyakorlott alkalmazást igazolhatják az előadások időpontjainak jegyzékei.⁷²

⁷¹ Falbaire-Fenouillet rémdrámája, a *Galeeren-Slave* (amelyet Kelemen Lászlóék Az újmódi gonosztevő, vagy a gallya-rab címmel adtak)” Forrás: GÁLOS Rezső, *Adatok a német költészet hatásához a XVIII. században*. ItK: 1928. 79.

Csupán az érdekesség kedvéért, 's hogy e dolgozat olvasója is kellően átláthassa a rémdráma megjelölés szokatlanságát, ám természetesen nem feledve az időbeli távolságot, a XIX. századi, színházi kritikákat is közlésre adó Honművész folyóirat számából célszerű idéznünk egy rémdrámát taglaló cikket:

„Nagy Várad, május 5. Színészeti bírálat.

Színészeink alkalmasint elhitetik magukkal, hogy mi az ő borzalmas borzongásaikban örömet lelünk, Rákosi Márton tegnap ilyen című darabot hirdetett meg, - „A halál- mátká a' borzasztó éjeli 12 órákor, vagy a' bambardói vérmenyegző”, borzongató fokozás, kígyók, tömlőc, tüzet okádó rémsárkány, vesztő alkotmány, a szerző a darab történetét teljességgel nem érti, ezért el nem írja, lehetetlenségekben, dühösködésekben. Képtelenségekben fogvatkozás, ígértekhez mérten nem volt, az ordító férj szava az asszonyt nem ébreszté fel, mozgó kígyók- fal mögüli sziszegés, zsinegen rángatott piros kígyók, orángután forma rémsárkány, egy személyt megölettetvén, hörgésével a közönséget soká mulatatta, majd 4. felvonásban feltámadt, hogy művésziileg ismét meghalhasson. Egész utolsó felvonásban egy méregtől veszett színész mozdulatlanul pihen...” (Honművész, 1833. május 23. csütörtök, Pest, 15. szám)

Ennek kontextusában igencsak kérdőre vonhatnánk a rémdráma megjelölés helyességét, ám esetleg betudhatjuk talán ezt a szándékot a „közönségcsalogatás” aktusának.

⁷² *Theatralisches Quodlibet*, 16. old.

Nagy általánosságban azonban Falbairé *Gályarabja* főként az *érzékeny játék* műfaji definícióját kapja. Kerényi Ferenc *A régi magyar színpadon* kötetében az alábbi sorokat jegyzi le: „Az érzékenyjáték nem egy a kor színjátéktípusaiból, hanem a XVIII. századvég jellemző és hatásában átfogó típusa, amely a német színműirodalom fordításai és a német színészet közvetítő hatása révén került színpadjainkra.”⁷³ Továbbá kiemeli, hogy az érzékenyjáték a közélet és magánélet témáit vulgarizálva közvetíti, emellett pedig a felvilágosodás eszméit kapcsolja témaköréhez. Alapvetően jellemző rá, hogy immár nem a harc árán, hanem a szenvedés, önfeláldozás és a tűrés erényével kívánja kivívni a polgárerény dominanciáját. Kerényi fontosnak tartja megemlíteni, hogy az érzékenyjáték olvasatának elemzésénél mindenképpen érdemes szem előtt tartanunk, hogy nem jellemző rá a hagyományos értelemben vett jellemében fejlődő, tevékenyen cselekvő hős. Továbbá leginkább a történetbeli fejlődését az erényes ember szenvedéseinek előrehaladása adja meg. Kerényi kiemeli, az érzékenyjáték történetének „jelentős hányada... nem ad társadalmi kitekintést, a polgárerény győzelmét a családi élet szférájában szemlélteti” – ehhez kapcsolódva hozza példaként Falbairé Aranka fordítását.⁷⁴

⁷³ KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon (1790-1849)*, Budapest, Magvető, 1981., 43.

⁷⁴ U.o.: 47.

VII. Összegzés

1767-ben Párizsban került színpadra Charles Georges Fenouillot de Falbaire *Gályarab* drámája. A francia cenzúra tiltólistára helyezi, majd egy év múlva átdolgozott formában ismét nyomtatásra kerül. Rövid idő alatt teret hódít, s két-három évtized időtávatán belül három magyar nyelvű fordítása is keletkezik. Ám magyar viszonylatban Arankáék kora a francia szerzőről vajmi kevés ismerettel bírt. Jelen dolgozat azt a problémakört szándékozott körbejárni, hogy mi lehetett az oka annak, hogy Wesselényi Zsuzsanna, Aranka György és Ráday II Gedeon egymástól függetlenül olyan értékeket láttak meg a Falbaire drámában, hogy úgy vélték fordításaikkal meg kell ismertetniük a darabot a magyar olvasó és nézőközönséggel. Wesselényi Zsuzsanna az olvasók számára fordítását a gyermeknevelés példázatának szánta, a színpadi nézőt próbálta megszólítani, Ráday pedig valószínűleg a kedvtelő főúri színjátszás érdekében látott neki a fordítási munkálatoknak. A dolgozat során vázolt olvasati kontextusok pedig a Falbaire dráma széles köré értelmezési lehetőségeit vetik fel. Ám mint azt a korábbi lapok lábjegyzetei is jelzik számos szempont jelen dolgozat terjedelmi korlátainak okán csupán jelzés szintjén, kifejtés nélkül maradt. A vizsgálódások szempontjainak kiterjesztése, továbbá az elmélyültebb vizsgálat a kutatás következő fázisában válhat lehetségessé.

Bibliográfia:

1. Nyomtatott hivatkozások jegyzéke:

- ❖ BARTHA Katalin Ágnes - *A drámaolvasás nyomában a XVIII. század végén, a XIX. század első felében*, Erdélyi Múzeum – 68. kötet (2007.) 3-4. füzet
- ❖ BAYER József: *A nemzeti játékszín története I.* - MTA Irodalomtörténeti Bizottsága, Bp., 1887.
- ❖ BAYER József: *A nemzeti játékszín története II.* - MTA Irodalomtörténeti Bizottsága, Bp., 1887.
- ❖ Hedvig BELITSKA – SCHOLTZ – Olga SOMORJAI, *Deutsche Theater in Pest und Ofen 1770-1850 Band I*, Bp., Argumentum, 1995.
- ❖ BORBÉLY Szilárd, *Ráday Gedeon és Földi János összes versei*, Universitas Kiadó, Bp., 2009.
- ❖ *Dictionnaire des Lettres Françaises. Le XVIIIe siècle*, édition revue et mise à jour sous la direction de François MOUREAU, Fayard et Librairie Générale Française, 1995.
- ❖ EGYED Emese, *Fordítások a magyar színháztörténet céljaira a XVIII-XIX században*, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2003.
- ❖ ENYEDI Sándor, *Id. Ráday Gedeon levelei Aranka Györgyhöz*. It. 1981.
- ❖ FERENCZI Zoltán, *A kolozsvári színház és színház története*, Kolozsvár, Ajtai K. Albert magyar polgár könyvnyomdája, 1897.
- ❖ GÁLOS Rezső, *Adatok a német költészet hatásához a XVIII. században*. ItK: 1928. 79.
- ❖ Gustav ZECHMEISTER, *Die Wiener Theater nächst der Burg und nächst dem Kärntnerthor von 1747 bis 1776*. Im Anhang: Chronologisches Verzeichnis aller Ur- und Erstaufführungen. Böhlau, Wien, 1971.
- ❖ *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, 1791. 5. szám, 576.old, Ráday Gyűjtemény, jelzete: 778 dea.unideb.hu/dea/bitstream/2437/98248/1/HMNT_1791_5_36.pdf
- ❖ *Honművész*, 1833. május 23. csütörtök, Pest, 15. szám
- ❖ *Id. Ráday Gedeon levelei Aranka Györgyhöz*, It., 1981. 704.

- ❖ Jacqueline de JOMARON, Armand COLIN, *Le théâtre en France 2, de la Révolution à nos jours*, Paris, 1989.
- ❖ *Játékszíni Koszorú*, 1834. K. M.
http://mek.oszk.hu/08700/08756/html/IIIa/szin_III.0118.htm
- ❖ *Kazinczy Ferenc levelezése, II. kötet 1790- 1802*, Közzéteszi Dr. VÁCZY János, Magyar Tudományos Akadémia (Kazinczy Ferenc Összes Művei), Bp., 1891.
- ❖ KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon (1790-1849)*, Budapest, Magvető, 1981.
- ❖ KERÉNYI Ferenc, *Magyar Levelestár: A vándorszínésztől a Nemzeti Színházig*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1987. -
<http://mek.oszk.hu/07200/07273/07273.pdf>
- ❖ KERÉNYI Ferenc, *Magyar színháztörténet 1790-1873*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1990.
- ❖ KIRÁLY Emőke, *Aranka György fordítói munkássága*, Erdélyi Múzeum, 67. kötet, 2006., 3-4. füzet. 107-125.
- ❖ LADÁNYI Sándor, *Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz (1789-1791)*, Irodalomtörténeti Dolgozatok, 106., Szeged, 1973.
- ❖ LADÁNYI Sándor: *Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz (1789–1791)*. Acta Historiae Litterarum Hungaricum XIII (1973). 162–163.
- ❖ V. LÁSZLÓ Zsófia, *Daniel Polixéna, a „Magyar Minerva”, Egy 18. századi nemesasszony élete és példája a halotti beszédek tükrében* - SIC ITUR AD 176 ASTRA 58., 2008.,
- ❖ LUGOSI Döme, *Az első magyar játszószíni társaság játékkrendje 1790-1801.*, Irodalomtudományi Közlemények 44. évf. 2. szám. 1934.
- ❖ RÁDAY II. Gedeon, *az Galyan levő Rab vagy az Gyermeki Szeretetnek Jutalma*, RGy, C/64-9. 128. doboz.
- ❖ *Révai nagy lexikona: az ismeretek enciklopédiája*, IV. kötet, Budapest, Révai, 1913.
- ❖ *Színházi hírek 1780-1803*, Színháztörténeti könyvtár 13., Magyar Színházi Intézet, 1982.
- ❖ WESSELÉNYI Zsuzsanna, *Gállya rabb a' vagy jutalma az fiui vagy magzati szeretetnek*, Kolozsvár, 1785.

2. *Elektronikus hivatkozások:*

- ❖ <http://chestofbooks.com/reference/American-Cyclopaedia-V7/Jean-Fabre.html>
- (2012. április 27.)
- ❖ <http://dictionary.sensagent.com/charles-georges+fenouillot+de+falbaire+de+quincey/fr-fr/> - (2012. április 26.)
- ❖ http://documents.univ-toulouse.fr/fonds/particuliers/belles_lettres_4.pdf - (2012. április 26.)
- ❖ <http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll/Petrik/fc54/fe2b/fe4e?fn=document-frame.htm&f=templates&2.0> - (2012. április 26.)
- ❖ <http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll/Petrik/fc54/fe2b/fe4e?fn=document-frame.htm&f=templates&2.0> - (2012. április 26.)
- ❖ <http://www.idref.fr/026861542> - (2012. április 27.)
- ❖ <http://www.universalis.fr/encyclopedie/falbaire-de-quincey-charles-georges-fenouillot-de/> - (2012. április 26.)
- ❖ *The Viennese Theatre, 1740-1790 Reel Listing*
<http://microformguides.gale.com/Data/Download/3023000R.pdf> - (2012. április 26.)
- ❖ Theatralia Zámecké Knihovnyzradenína, Zpracoval kolektiv pracovníků oddělení zámeckých knihoven knihovny Národního muzea v Praze za vedení, Pravoslava Kneidla Národní Muzeum v Praze, 1962.
http://www.donjuanarchiv.at/fileadmin/DJA/Forschung/Zentraleuropa/Bibliotheken_und_Sammlungen/Schlossbibliothek_Radenin_Katalog_1_1962.pdf - (2012. április 27.)
- ❖ Theatralisches Quodlibet für Schauspieler und Schauspielliebhaber. Gesammelt und herausgegeben von G** F** L**, Warschau, Peter Dufour, königl. Buchdrucker, 1782. -
http://books.google.hu/books?id=ScCAAAAYAAJ&hl=hu&source=gbs_navlinks_s - (2012. április 27.)

IX. Mellékletek

1) Francia nyelvű Gályarab kiadások:

- *L'honnête criminel*: drame en cinq actes & en vers / Par M. Fenouillot de Falbaire / A Amsterdam. Et se trouve a Paris : Chez Merlin, libraire ... , 1767⁷⁵
- *L'honnête criminel*: drame en cinq actes et en vers / Par M. Fenouillot de Falbaire / Yverdon, 1767
- *L'Honnête Criminel, ou l'Amour Filial*, drame en 5 actes et en vers, publiée en 1767 et jouée à Paris, chez M. de Villeroy, Comédiens français, 2 février 1768 ; Paris, Théâtre de la Cour, Comédiens ordinaires du Roi, 10 juillet 1769.
- *L'honnête criminel, ou L'amour filial*, drame en cinq actes & en vers. Par M. Fenouillot de Falbaire... Seconde édition, revue, corrigée, & augmentée de l'histoire du héros de la pièce / Amsterdam, et se trouve a Paris, chez Merlin, libraire, rue de la Harpe, vis-à-vis le rue Poupée, à l'image Saint-Joseph. M. DCC. LXVIII
- *L'Honnête criminel*, drame en 5 actes et en vers / par M. Fenouillot de Falbaire / Yverdon : sn , 1770
- *L'Honnête criminel*. drame en cinq actes et en vers par M. Fenouillot de Falbaire... / A Stockolm : Chez Kiesewetter , 1771
- *L'Honnête criminel, ou la piété filiale*, drame en cinq actes et en vers, par M. Fenouillot de Falbaire... [Texte imprimé] / Paris : Merlin , 1775
- *L'Honnête criminel*, drame en cinq actes et en vers / Paris : s.n , 1781
- *L'honnête criminel, ou la piété filiale* : drame en cinq actes en vers / par M. Fenouillot de Falbaire / Toulouse : chez Broulhiet , 1785

Továbbá források rögzítik Falbaire *Gályarab*jának 1818-as párizsi újrakiadását, mely az 1790-es kötetet tekinti forrásának.⁷⁶ Emellett pedig tudomásunk lehet egy 1820-ban⁷⁷, 1821-ben⁷⁸ megjelent kiadásról. És egy 1850 körül datálható, forrását szintén az 1790-es kötetként megjelölő kiadásról.⁷⁹

⁷⁵ <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k84928f.pdf> - (2012. április 9.)

⁷⁶ *L'Honnête criminel, ou l'Amour filial*, drame en 5 actes et en vers, de Fenouillot de Falbaire, représenté, pour la 1re fois, à Paris, par les Comédiens ordinaires du Roi, le... 4 janvier 1790. Nouvelle édition conforme à la représentation / Charles-Georg Fenouillot de Falbaire de Quingey / Paris : Barba , 1818

⁷⁷ *L'Honnête criminel*: drame en cinq actes en vers / par M. Fenouillot de Falbaire / Nouvelle édition / A Avignon (près du Collège Royal) : chez Alphonse Berenguier, Imprimeur-Libraire , 1820

2) Német nyelvű Gályarab kiadások:

Falbaire darabjának közkedveltségét szintén alátámasztja a német nyelvű kiadások számos tételét sorjázó lajstroma:⁸⁰

- *Der ehrliche Verbrecher*. Ein Schauspiel in fünf Aufzügen, aus dem Französischen übersetzt, h.n., 1768.⁸¹
- *Die Belohnung der kindlichen Liebe*. Ein rührendes Lustspiel in fünf Aufzügen von dem Herrn Fenouillot von Falbaire. Aus dem französischen übersetzt, Leipzig, bey Siegfried Lebrecht Crusius, 1768.⁸²
- *Die Belohnung der kindlichen Liebe*, Ein ruhrendes Lustspiel in fünf Aufzügen, von dem Herrn Fenouillot von Falbaire. Aus dem Französischen ...; 8, p. [3]-106, 15.5cm.; Detached from Neue Sammlung zum Vergnügen und Unterricht, [1. Bd.] 5. Stück.; Vienna, 1768. Translation by J. A. Wieland (with alterations by C. G. Stephanie) of L'honnête criminel, ou L'amour filial.⁸³
- *Der Galeerensklave, oder Belohnung der kindlichen Liebe*. Ein rührendes Lustspiel in 5 Aufz. V. Herrn Fenouillot von Falbaire, aus dem Französischen übersetzt, Wien, beym Logenmeister, 1769.⁸⁴ Translation by J. A. Wieland (with alterations by C. G. Stephanie) of L'honnête criminel, ou L'amour filial.; Also published with title: Die Belohnung der kindlichen Liebe.; No. 1417 in a collection of German plays. Reel: 32, No. 1399⁸⁵

⁷⁸ Théâtre de Fenouillot de Falbaire /Fenouillot de Falbaire ; Edition : Touquet / Paris : chez l'éditeur , 1821 - http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10098884_00001.html - (2012. április 10.)

⁷⁹ L'honnête criminel [Texte imprimé] : ou L'amour filial : drame en cinq actes, en vers : représenté pour la première fois, à Paris, sur le Théâtre -Français, le 4 janvier 1790 / par Fenouillot de Falbaire / Paris (2 bis rue Vivienne) : Michel Lévy Frères , s.d. [1850 ?]

⁸⁰ KIRÁLY, 114.

⁸¹ Bécs, Theatrummuseum. Jelzete: 625924. A. The. (online elérhetőség - [http://dfg-viewer.de/v2/?set\[mets\]=http%3A%2F%2Fwww.zvdd.de%2Ffms%2Fmetsresolver%2F%3FPPN%3Durn%3Anbn%3Ade%3Absz%3A14-db-id34695973X8&set\[image\]=1](http://dfg-viewer.de/v2/?set[mets]=http%3A%2F%2Fwww.zvdd.de%2Ffms%2Fmetsresolver%2F%3FPPN%3Durn%3Anbn%3Ade%3Absz%3A14-db-id34695973X8&set[image]=1)) Egyes források szerint J. A. Wieland fordításával jegyzik - The Viennese Theatre, 1740-1790 Reel Listing.

⁸² Bécs, Theatrummuseum. Jelzete: 845000. A. 177 The.

⁸³ Also published with title: Der Galerensclave.; No. 887 in a collection of German plays. Reel: 20, No. 891" - The Viennese Theatre, 1740-1790 Reel Listing, 76.

⁸⁴ Bibliographie deutscher Übersetzungen aus dem Französischen 1700–1948, von Hans Fromm, Verlag für Kunst und Wissenschaft, Baden–Aachen, 1950–1953, 3. Bd. (1951). http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10121244_00001.html (2012. április. 10.)

⁸⁵ Forrás: The Viennese Theatre, 1740-1790 Reel Listing <http://microformguides.gale.com/Data/Download/3023000R.pdf>, 116.. old.

- *Die Belohnung der kindlichen Liebe*. Ein rührendes Lustspiel in 5 Akten, Leipzig, Crusius (W.Vogel), 1773.⁸⁶
- *Der Galeerensklave*. Ein rührendes Lustspiel in 5 Aufz., Münster, Perrenon, 1777.⁸⁷
- *Der Galeerensklave*. Münster, Coppenrath, 1777.⁸⁸

Király Emőke tanulmányában további kiadást is jegyez⁸⁹ Falbaire művéhez kapcsolódóan, ám a *The Viennese Theatre, 1740-1790 Reel Listing* forrása eltérő adatokat közöl, a kötetet nem a francia szerző műveként jelezve.⁹⁰

⁸⁶ *Alphabetisches Verzeichnis der Romane und Schauspiele, welche in Deutschland und in den durch Sprache und Literatur damit verwandten Ländern von 1700 bis zu Ende 1815 gedruckt erschienen sind. Zum Gebrauch der Leih- und Lesebibliotheken aus dem allgemeinen Bücher-Lexikon besonders abgedruckt.* Leipzig, 1819 bey Johann Friedrich GLEDITSCH. 256.

⁸⁷ GLEDITSCH, 285.

⁸⁸ *Vollständiges Bücher-Lexikon enthaltend alle von 1750 bis zu Ende des Jahres 1832 in Deutschland und in den angrenzenden Ländern gedruckten Bücher.* In alphabetischer Folge von Christian Gottlob KAYSER. Leipzig, Verlag von Ludwig Schumann 1836. 28.

⁸⁹ *Der edle Verbrecher*. Schauspiel in 5 Akten aus dem Spanischen übersetzt und herausgegeben von Leonini, mit dem beygedruckten spanischen Original, Berlin Lagarde, 1796. (GLEDITSCH, 364.)

⁹⁰ [Jovellanos, Gaspar Melchior de, 1744-1811]. *Der edle Verbrecher*. Gratz. 1796 Ein Schauspiel in fünf Aufzügen. Aus dem Spanischen übersetzt und herausgegeben von Joseph Leonini ...; 8, 87p., 17.5cm. (In: *Neue Sammlung deutscher Schauspiele*, 12. Bd., 1796); Translation of his *El delincuente honrado*. Reel: 59, No. 2292. (Forrás: *The Viennese Theatre, 1740-1790 Reel Listing* <http://microformguides.gale.com/Data/Download/3023000R.pdf>, 140. old.)

3) A fordítások némely szempontú összehasonlítása

	Wesselényi	Aranka	Ráday
Címek	<i>Gállya rabb, a’ vagy jutalma az fiui vagy magzati szeretnek</i>	<i>Ujj módi gonosztevő a’ fiui szeretetnek jeles példája</i>	<i>az Galyan levő Rab vagy az Gyermeki Szeretnek Jutalma</i>
Keletkezési idő	1777 k.- kézirat 1785 – kiadás	1789 k. - kézirat 1791 - kiadás	1777 - 1780-as évek
Forrás nyelve	német	francia	német
Mely átdolgozás	1767	1768	1767
Konkrét forrás	<i>Feltehetően: Der Galeerensklave. Ein rührendes Lustspiel in 5 Aufz., Münster, Perrenon,1777.</i>	<i>L'honnête criminel, ou L'amour filial, Amsterdam, M. DCC. LXVIII⁹¹</i>	<i>Der Galeerensklave. Ein rührendes Lustspiel in 5 Aufz., Münster, Perrenon,1777.</i>

⁹¹ *L'honnête criminel, ou L'amour filial*, drame en cinq actes & en vers. Par M. Fenouillot de Falbaire...
Seconde édition, revue, corrigée, & augmentée de l'histoire du héros de la pièce / Amsterdam, et se
trouve a Paris, chez Merlin, libraire, rue de la Harpe, vis-à-vis le rue Poupée, à l'image Saint-Joseph.
M. DCC. LXVIII

Szereplőlisták összehasonlítása:

Wesselényi	Aranka	Ráday
Groff Anplace Commendáns a' Gállyának	Gróf D' Anplace (<i>Dánplánsz</i>), a' Gállyák Komendánsa	Groff Anplace egy Tengeri Gálya Igazgatoja
Cecilia egy igen gazdag kereskedő <i>Orfeiul</i> Uram Özvegye	Cecilia D' Orfeuil (<i>Dorfölly</i>), gazdag Kereskedő Özvegye	Cecilia Orferil Uramnak egy igen gazdag Kereskedőnek Özvegye
Andre egy Gállya Rabb	András, Gállya-Rab	Andras/ Philint Galyan levo Tengeri Rab
Olbán	D' Olban (<i>Dolbán</i>)	Olban Úr
Amalia <i>Cecilia</i> jó barátja	Amália, Cecilia Barátja	Amalia Cecilianak Jó Baratya
Lisimon egy Öreg	Lisimon, az András öreg Attya	Lisimon egy felette el öregedett ember
Egy Szolgája az Groffnak	La Brie (<i>Lábri</i>), a' Gróf inassa	Az Groffnak egy Inasa
Frontin, Pernelle <i>Cecilia</i> szolgálai	Picard, a' Cecilia inassa,	Frontin, Pernille Cecilia Szolgálatyaban levő Személyek
	's a' többi inassi Ceciliának	

4) Német nyelvű színházi előadások:

Az alábbiakban érdemes némiképp áttekintenünk a német nyelvterületen színre vitt *Gályarab* előadások⁹² premierjeinek lajstromát.⁹³

	Előadás címe	fordító	időpont	helyszín
I. ⁹⁴	L'Honette criminel	idősebb Stephanie	1768	Wien Burgtheater
II. ⁹⁵	Der Galeerensklave, oder Belohnung kindlicher Liebe	idősebb Stephanie	1769. január 7.	Wien Kärntnerthor
III. ⁹⁶	Der Galeerensclave	idősebb Stephanie	1771	Pozsony
IV. ⁹⁷	Der Galeeren-Sklav	Johann Andreas Wieland ⁹⁸	1777	Münster (?)
V. ⁹⁹	Der Galeerensklave oder Die Belohnung der kindlichen Liebe	idősebb Stephanie	1780-1781 ¹⁰⁰	Pest-Buda

⁹² Az adatok vizsgálatakor különösen figyelmesnek kell lennünk, hogy Lessing nevéhez is kötődik egy előadás hasonló címmel. Mivel Der Galeerensklave – Falbaire, addig Die Galeerensklaven – oder Die Mühle bei Aldervon (1824) – Boirie, - Lessing.

⁹³ Természetesen figyelembe véve a kor okán és a források hiányán fent említett listánk hiányosságait.

⁹⁴ Adat forrása: HENN, R. *Das Wiener Théâtre français près de la Cour. Diss.* Wien 1937.

Közvetett hivatkozási forrás: Gustav ZECHMEISTER, *Die Wiener Theater nächst der Burg und nächst dem Kärntnerthor von 1747 bis 1776.* Im Anhang: Chronologisches Verzeichnis aller Ur- und Erstaufführungen. Böhlau, Wien 1971. 508.

⁹⁵ Premier adata: 1769. január 7. Továbbá a Zechmeister kötet jegyzi a Kärntnerthor színpadán történt ismétlések első napjának dátumát: 1773. május 22. (513. old.). A Burgbeli ismétlés 1774. július 4. (513. old.) Közvetlen forrásként megadva: Tagbuch S. 144/Theatralalmanach 1773. R. d.d. S. / Keglévich A.

Zechmeister adatokkal támasztja alá, hogy Falbaire *Gályarabja* a színházi repertoár listáján maradt az 1768-69-es (303. old), 1771-72-es (366. old.) és 1772-73-as (374. old.) évad során.

⁹⁶ LUGOSI Döme, *Az első magyar játszószíni társaság játékkrendje 1790- 1801*, 178.

⁹⁷ *Deutsche Theater in Pest und Ofen 1770-1850* Band I, Hedvig BELITSKA – SCHOLTZ – Olga SOMORJAI, Bp., Argumentum, 1995., 358. – Bizonytalan, hogy ez esetben a hivatkozás az előadást jelöli, vagy pedig a kötet adatait.

⁹⁸ Az előadás adatát szintén fellelhetjük a Theatralia Zámecké Knihovnyzradenína, Zpracoval kolektiv pracovníků oddělení zámeckých knihoven knihovny Národního muzea v Praze za vedení, Pravoslava Kneidla Národní Muzeum v Praze, 1962. kötet 194. oldalán, itt találhatjuk fordítói megjegyzéseként J. A. Wieland nevét, ám ezt az adatot a *Deutsche Theater in Pest und Ofen 1770-1850* kötet nem jelöli.

⁹⁹ U.o.: 358.

¹⁰⁰ Lugosi Döme 1781-es adatot említ. Továbbá említést tesz 1793. január 25., február 20., május 29., július 5., és 1794. augusztus 9. pest-budai előadásról.

5) Magyar nyelvű színházi előadások:

	Előadás címe	Fordító	Időpont	Helyszín
I. ¹⁰¹	Gályarab v. Jutalma a fiúi szeretetnek ¹⁰²	Wesselényi / Aranka ¹⁰³	1793. február 4. ¹⁰⁴	Kolozsvár
II. ¹⁰⁵	A' gályarab, avagy A' fiuji szeretetnek ritka példája	Aranka	1799. május 29.	Debrecen
III. ¹⁰⁶	Újmódi gonosztevő, vagy a gályarab	Aranka	1799 ¹⁰⁷	Nagyvárad
IV. ¹⁰⁸	Újmódi gonosztevő, vagy a gályarab	Aranka	1800. május 7.	Szeged
V. ¹⁰⁹	. A gályarab v. Fiúi szeretetnek jeles példája	Aranka	1806. december 16.	Kolozsvár
VI. ¹¹⁰	A gályarab v. Fiúi szeretetnek jeles példája	Aranka	1807. április 3.	Kolozsvár
VII. ¹¹¹	Gályarab v. A fiúi szeretetnek ritka példája (Újmódi gonosztevő)	Aranka	1807. április 23. ¹¹²	Marosvásárhely
VIII. ¹¹³	A gályarab v A fiúi	Aranka	1807. június	Marosvásárhely

¹⁰¹ Színházi hírek 1780-1803, Színháztörténeti könyvtár 13., Magyar Színházi Intézet, 1982., 121. old.

¹⁰² A francia szöveg szerzőjét ismeretlennek jelöli meg a forrás.

¹⁰³ Különböző források eltérő adatokkal szolgálnak.

¹⁰⁴ A Magyar Levelestár: A vándorszínészettől a Nemzeti Színházig, válogatott színházi témájú szövegeket tartalmazó kötete az alábbi adattal szolgál számunkra a Falbaire dráma első előadását illetően: „Újmódi gonosztévő-ben - Másik címén: A gályarab. Falbaire érzékenyjátékát Aranka György fordításában először 1783. február 4-én játszották Kolozsvárott.” Ám érdemes ezt az információt némi felülvizsgálat alá vonnunk, mivel Aranka fordítását a kiadás szerint 1791-re datálhatjuk, továbbá Wesselényi munkája is csupán 1785-ben nyert nyomtatott formát. Bár feltételezhetjük a kötethez írt előszava alapján, melyet 1777. december 4-re datált, hogy korábban is ismerhette a Falbaire szöveget. Ám az nem tűnik valószínűnek, hogy Aranka 1783 tájékán fordíthatta a Gályarab történetét. Más források pedig 1793. február 4-ét jelölik időpontként egyéb iránt hasonló adatokkal.

¹⁰⁵ <http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll/Petrik/fc54/fe2b/fe4e?fn=document-frame.htm&f=templates&2.0> - 1799. május 29. Debrecen. Nro. 27. A' Felsőbbek engedelmével szerdán u[gy] m[int] májusnak 29-dik napján, 1799-dik eszt[endőben] a' Nemzeti Játsszó Társaság fog elő adni egy drámát 5. felvonásban, ezenn nevezet alatt: A' gályarab, avagy A' fiuji szeretetnek ritka példája. [Irta Charles Georges Fenouillot de Falbaire de Quinsey, fordította Aranka György.] (Debrecen 1799), [Szigethy.] [1] lev. – 2° OSZK Szt foto

¹⁰⁶ LUGOSI, 178.

¹⁰⁷ Ismétlés 1810 januárjában.

¹⁰⁸ LUGOSI, U. o.

¹⁰⁹ Színházi hírek 1780-1803, 148.

¹¹⁰ U.o.

¹¹¹ FERENCZI, 512.

¹¹² Továbbá előadásra került 1807. június 20.

	szeretetnek ritka példája		20.	
IX. ¹¹⁴	Gályarab v. A fiúi szeretetnek ritka példája (Ujmódi gonosztevő)	Aranka	1808. szeptember 16.	Pest
X. ¹¹⁵	Gályarab (?)	Aranka	1808. november	Pest

Hiányos adatokként, pontos helyszín nélkül további előadások információjára lehetünk Lugosi és Bayer kötete kapcsán az Aranka fordítását alapul vevő Falbaire drámának: 1793. január 25., 1793. február 20., 1793. május 29., 1793. július 5., 1794. augusztus 9. Továbbá érdemes szem előtt tartanunk azt a szempontot, az időpontok vizsgálatakor, hogy a kolozsvári játékszín 1792 novemberében kezdte meg működését. A fenti időpontok mellett Bayer kötetében jelzi, hogy Falbaire darabja 1810-ben is repertoáron marad, Aranka fordítása alapján.

¹¹³ *Színházi hírek 1780-1803*, 189.

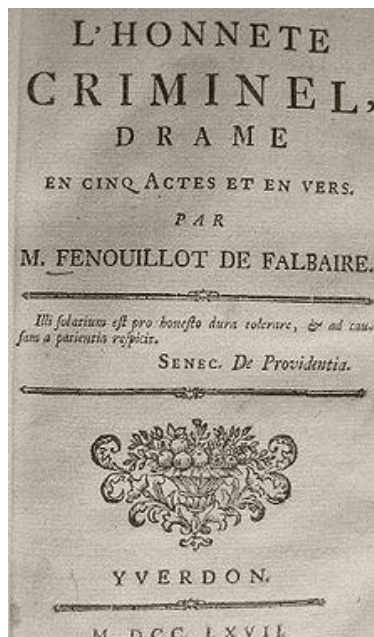
¹¹⁴ FERENCZI, 512.

¹¹⁵ EGYED Emese, *Fordítások a magyar színháztörténet céljaira a XVIII-XIX században*, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2003., 157. old

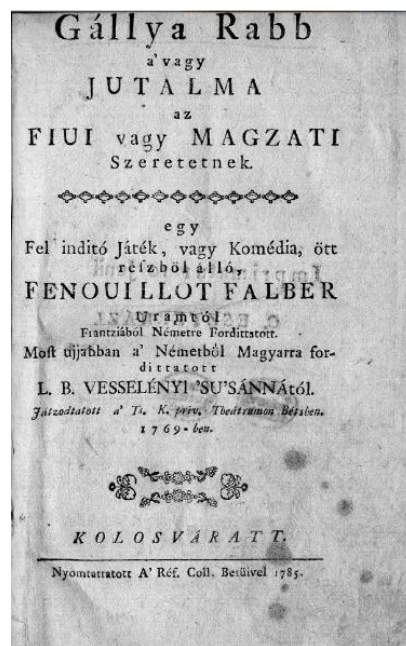
6) Falbaire köteteinek online elérhetőségei:

- ❖ L'honnête criminel : drame en cinq actes & en vers / Par M. Fenouillot de Falbaire / A Amsterdam. Et se trouve a Paris : Chez Merlin, libraire ... , 1767.
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k84928f.pdf> - (2012. április 9.)
- ❖ *Der ehrliche Verbrecher*. Ein Schauspiel in fünf Aufzügen, aus dem Französischen übersetzt, h.n., 1768. - [http://dfg-viewer.de/v2/?set\[mets\]=http%3A%2F%2Fwww.zvdd.de%2Fdms%2Fmetsresolver%2F%3FPPN%3Durn%3Anbn%3Ade%3Absz%3A14-db-id34695973X8&set\[image\]=1](http://dfg-viewer.de/v2/?set[mets]=http%3A%2F%2Fwww.zvdd.de%2Fdms%2Fmetsresolver%2F%3FPPN%3Durn%3Anbn%3Ade%3Absz%3A14-db-id34695973X8&set[image]=1)) - (2012. április 27.)
- ❖ *Der Galeerensklave, oder Belohnung der kindlichen Liebe*. Ein rührendes Lustspiel in 5 Aufz. V. Herrn Fenouillot von Falbaire, aus dem Französischen übersetzt, Wien, beyrn Logenmeister, 1769. - http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10121244_00001.html - (2012. április 10.)
- ❖ *Der Galeerensklave*. Ein rührendes Lustspiel in 5 Aufz., Münster, Perrenon, 1777., - <http://gdz.sub.uni-goettingen.de/dms/load/img/?PPN=PPN655169601&IDDOC=721381> - (2012. április 27.)
- ❖ Falbaire: *Les Jammabos ou les Moines japonais*, 1779., <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1087644.pdf> - - (2012. április 27.)
- ❖ L'Honnête criminel, ou l'Amour filial, drame en 5 actes et en vers, de Fenouillot de Falbaire, représenté, pour la 1re fois, à Paris, par les Comédiens ordinaires du Roi, le... 4 janvier 1790. - http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10098884_00001.html - (2012. április 10.)

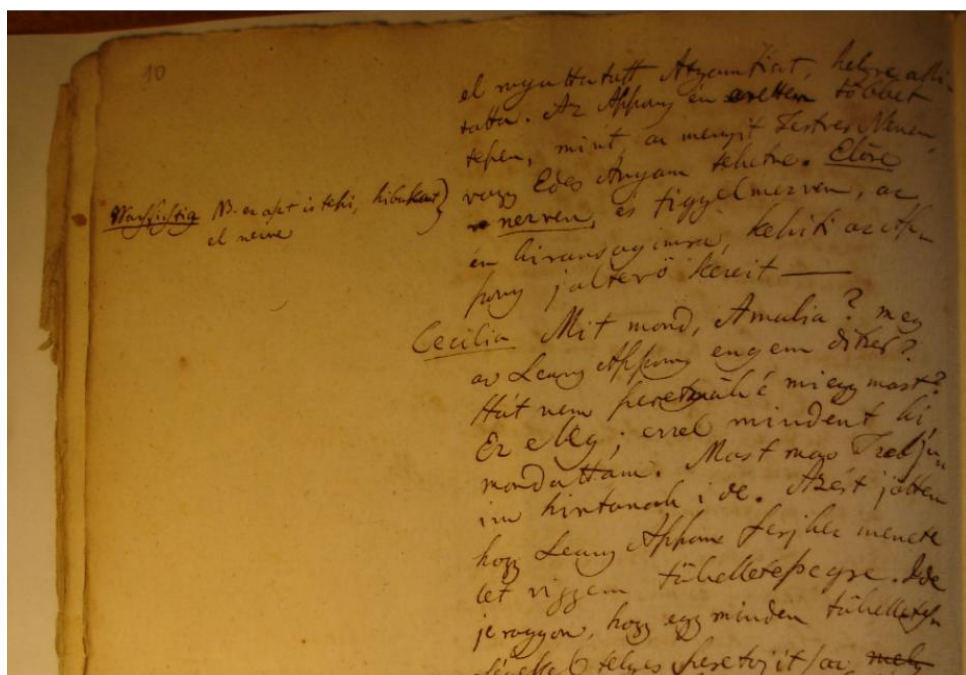
7) Képtár

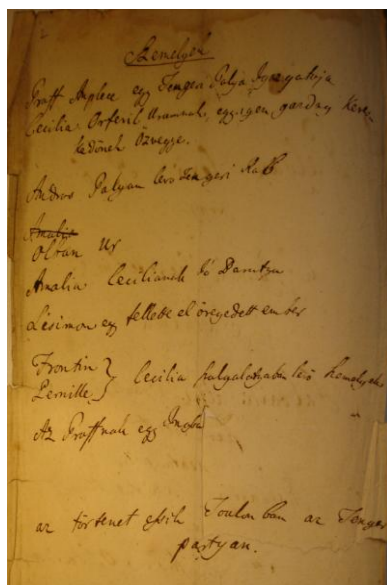
1. kép
Falbaire kiadás

2. kép
Wesselényi kiadás előlapja

3. kép
Ráday II Gedeon kézírata

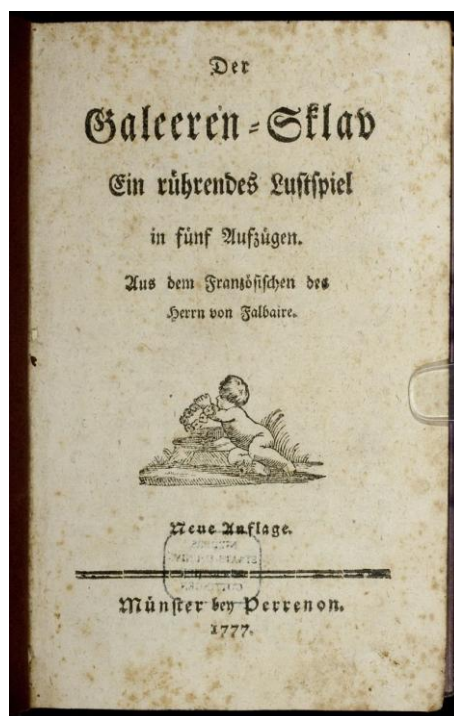

4. kép

Ráday kézirat – személyek listája

5. kép – *András/ Philint*

Theatralisches Quodlibet für Schauspiel 16. old.

6. kép

Ráday fordításának forrásaként szolgáló német kiadás fedőlapja